

Blaise Pascal
Myslenky

Blaise Pascal

MYŠLENKY

Pensées

Blaise Pascal

Sepsáno v letech 1657—1658

Vybral a přeložil PhDr Jar. Dvořáček, 1932

Tato e-kniha je [volné dílo](#), protože doba ochrany majetkových autorských práv textu tohoto díla uplynula a protože obrázek obálky a formátování, jež vytvořil Martin Pokorný, lze libovolně šířit a libovolně měnit. [Portrét Blaise Pascala](#) použitý na obálce je převzat z české Wikipedie.

Obsah

Obsah

ÚVOD. – ŽIVOT A DÍLO BLAŽEJE PASCALA.

Poznámka k Úvodu

ČÁST PRVÁ. – BÍDA ČLOVĚKA.

1. Nepoměr člověka; dvě nekonečnosti.
2. Šalebné schopnosti: sebeláska a obrazivost.
3. Pyrrhonismus
4. Zábavy

ČÁST DRUHÁ. – VZNEŠENOST ČLOVĚKA.

1. Důstojnost člověka v jeho myšlení.
2. Víra, sázka.
3. Proti ateistům.

ČÁST TŘETÍ. – MYŠLENKY O ROZLIČNÝCH NÁMĚTECH.

Poznámky a komentáře

ÚVOD.

ŽIVOT A DÍLO BLAŽEJE PASCALA.

V dějinách evropského lidstva jest velmi málo mužů, v nichž by se geniální nadání rozumové tak skvěle snoubilo s vroucností citu a s hlubokou zbožností, jako v slavném francouzském fysiku a matematikovi, theologu i filosofovi Blažejí Pascalovi. A protože celé životní dílo tohoto genia — zase tak jako málokde jinde — jest nerozlučně spjato s vnějšími osudy životními, ba přímo z nich vyrůstá, jest nutno uvést napřed aspoň nejdůležitější data z života tohoto filosofa.

Blažej (Blaise) Pascal narodil se v památném, krásném městě Clermontu (v střední Francii, v Auvergni) dne 19. června 1623 jako třetí dítě Štěpána Pascala, presidenta královského berního soudu. Když bylo chlapci osm let, jeho otec, muž vzdělaný a čestný, ovdověl a brzy potom se odstěhoval z Clermontu do Paříže. Již jako útlý hošík projevoval Blažej, pečlivě vychovávaný jenom svým otcem, přímo zázračné nadání matematické; a třebaže ho otec, jsa znepokojen chatrným zdravím jediného synka, vši mocí odvracel od předčasného studia, nic nepomáhalo: toto dvanáctileté dítě si samo, bez jakéhokoli návodu a výkladu, sestavilo základy geometrie, které obsahovaly totéž, co první kniha slavných Základů Eukleidových. Od té chvíle otec už synovi nebránil v jeho oblíbeném badání. Když bylo Blažejovi 16 let, udivil svět slavným geometrickým Pojednáním o kuželosečkách; sám Descartes užasl nad touto mladistvou geniálností, ba nechtěl ani uvěřit, že by tak zralé, originální dílo mohlo míti autorem útlého jinocha. Vědecká práce však už tehdy vážně ohrožovala chatrné zdraví Pascalovo; přes to se nám jeví celé jinošství i mužný jeho věk jako nepřetržitá řada skvělých, překvapujících objevů a vynálezů v oboru fysiky, matematiky a geometrie. R. 1642 vymyslel Pascal důmyslný počítací stroj, o čtyři léta později vyvrátil nemožnost názoru o t. ř. „horror vacui“, vyloživ správně, že zjevy sem příslušející jsou způsobeny tíží vzduchu; a třebaže se i nadále zabýval též studiem filosofie a četbou antických spisovatelů, přispěl zvláště v následujících letech znamenitou měrou k rozvoji exaktních věd: v algebře zvětšil své jméno t. ř. Pascalovým trojúhelníkem, jakož i studiem v oboru počtu integrálního a počtu pravděpodobnosti, k jejichž zakladatelům bývá právem počítán; ve fysice pak se proslavil jednak metodou měření výšek tlakoměrem, jednak studiem o rovnováze kapalin (Pascalovo paradoxon hydrostatické).

R. 1647 stížen byl Pascal bolestným a trapným ochrnutím údů a od té doby trpěl už stále až do smrti. Aby se trochu zotavil, uposlechl na čas rady lékařů a vzdal se namáhavého studia věd; hledal rozptýlení ve společnosti, ale jen do té míry, že se nevzdal prací a přemýšlení úplně. Žije střídavě v Clermontu a v Paříži, pohyboval se v elegantní společnosti mužů učených a ušlechtilých, jako byli rytíř Méré, de Thevenot a vévoda de Roannez; zajímal se o divadlo, o básnictví, o vědy a snad i o kratochvíle příliš světské. Nikdy však svodům rušného života společenského nepodlehł tak, aby jimi dusil ušlechtilé vzněty svého ducha; byltě Pascal, jak duchaplně pověděl jeho životopisec, z těch duchů nevšedních, pro něž nebezpečí není zde dole, nýbrž nahoře. Po krátkém období světáckého života rozhodl se na domluvy své sestry, řeholnice v Port-Roy-alu, že dá úplně výhost světu a bude žiti co možná v samotě, v rozjímání o věcech náboženských, v hledání pravého štěstí, jehož mu nemohl poskytnouti svět ani studium věd a filosofie skeptické. Toť jest ono pověstné „*obrácení*“ Pascalovo (1654), ačli lze vskutku mluvit o obrácení u muže, jenž nikdy nevěrcem vlastně nebyl. Přispěla prý k němu i okolnost zcela vnější, nešťastná příhoda na mostě Neuillském v Paříži: ježto se koně, zapřažení do Pascalova kočáru, splášili, octl se filosof ve svrchovaném nebezpečí života a zachránil se takřka jen zázrakem. Od té chvíle, od vánoc r. 1654, jest rozhodnuto navždy: Pascal se vzdává všeho pohodlí a všech zábav, i nejmilejších a nejušlechtlejších studií světských věd, a oddává se zcela, výhradně životu asketickému, náboženským meditacím, modlitbě a skutkům křesťanské charity. A ježto se choroba stupňovala — Pascal trpíval strašnými bolestmi hlavy i nohou, mdlobami a závratěmi — jediné *bolest* byla od té doby prostředníkem mezi ním a mezi lidmi, od nichž se jinak úplně odloučil, aby se tím více přiblížil svému Bohu.

Mysticismu Pascalovu nejlépe vyhovovala přísná životní praxe jansenistů [\[1\]](#), proslulých mravní opravdovostí. Proto se hned po svém „*obrácení*“ sblížil s družinou pařížského Port-Royalu, jakési to prvokřesťanské poustevny, připomínající nám Čechům asketické zásady Jednoty bratrské; také jansenisté kladli totiž hlavní důraz na přísnost mravů a opravdovou zbožnost. V té době byli předními členy Port-Royalu Nicole, Arnauld, Perrault a Le Maître de Saci. U nich býval — po několika dočasných návštěvách — Pascal hostem stále častějším; tam se utvrzoval v chmurných zásadách učených a opravdových mužů, s nimiž ho sblížovala i nechuť k laxní a světácké morálce jesuitské, A tak, když r. 1656 bylo třeba hájiti učení Jansenova, šířeného věhlasným doktorem pařížské university Arnauldem, proti jesuitům, vystoupil Pascal 18 anonymními listy, tajně vytištěnými r. 1656 a 1657. Jsou to proslulé Pascalovy *Lettres provinciales* vydané později souborně s názvem *Lettres de Louis Montalte á un Provincial etc.* (česky: Listy proti jesuitům). Svou poctivostí mravní, skvělým slohem, krutou ironií a sžíravým sarkasmem způsobily nevídaný rozruch a založily slávu svého autora. V prvních

třech a v posledních dvou se Pascal zabývá podstatou pře Arnauldovy, učením o milosti; ostatní všechny jsou namířeny proti jesuitům přímo, t.j. proti jejich volné a zhoubné morálce, proti přílišné přizpůsobivosti a chytrácké kasuistice. Argumentace Pascalova, založená na dokladech ze spisů jesuitských theologů, byla tak přesvědčující a pevná, že se Tovaryšstvo teprve za 40 let zmohlo na jakous takous odpověď; rána však, kterou mu zasadil francouzský filosof, byla tak hluboká, že se vlastně nikdy nezacelila, ba přispěla vydatně též k dočasnému zrušení řádu r. 1773. „V dějinách pak filosofie velevýznamnými jsou listy ty tím, že ponejprve světu dávají velikolepý příklad, že *laik* u věcech mravovědných může rozhodovati.“ (T. G. Masaryk, Blaise Pascal, str. 20.)

Ale Polemikou nevyčerpal se onen silný a bojovný duch, oživující churavé a zemdlené tělo Pascalovo. Nesmírný úspěch Listů posílil v něm odhodlání, dříve již osnované, věnovati se cele obhajobě křesťanského učení proti atheistům a lidem nábožensky vlažným. Zabýváje se horlivě čítáním Písma, církevních Otců i jiných spisů náboženských, Pascal pomýšlel na velkolepou, obsáhlou apologii křesťanství. Ale nebylo mu dopřáno dílo dokončiti; silný duch musil zápasiti s nepřetržitými, často strašnými bolestmi, které týraly slabé tělo zvláště v posledních letech Pascalova života: smrt už číhala na svou mladou, vzácnou oběť. Od počátku r. 1662 se nemoc valně horšila, časté a prudké křeče ohlašovaly blízkost se koncem. Ale duch nepodlehl; s přáním „Kéž mě Bůh nikdy neopustí!“ na bezkrevných rtech, s odhodlaností askety a mučedníka vydechl Pascal naposledy dne 19. srpna 1662. Největší a nejslavnější jeho dílo zachovalo se nám proto jenom jako torso, byť velkolepé. Je to spousta papírů a útržků, poznámek, sentencí, polemik, úvah a výlevů citu, jež z literární pozůstalosti Pascalovy vydali — ne zcela přesně — r. 1670 členové Port-Royalu s názvem „*Pensées de M. Pascal sur la religion*“ (Pascalovy myšlenky o náboženství). R. 1687 uspořádáno vydání nové, úplnější, s obšírným životopisem, jež napsala Pascalova sestra paní Périerová. Souborná díla Pascalova byla znovu vydána r. 1779 Bossutem, a to v jiném, odchýlném pořadí; z pozdějších vydání vyniklo Faugerovo (1844), Havetovo (1866) a Molinierovo (1877—79). V nové době pak vyniká přesností a úplností dvojí vydání Brunschvicgovo [\[2\]](#) (z r. 1904 a 1907). Posmrtné dílo Pascalovo, ony zlomky chystané apologie, bývá uváděno někdy celým titulem jako *Pensées sur la religion et la morale* (Myšlenky o náboženství a o mravnosti), jindy, a to častěji, zkráceně *Pensées* (Myšlenky).

Přes to, že Myšlenky jsou jenom fragment, náčrtky a materiál k dílu definitivnímu, tvoří chloubu francouzského písemnictví; je to jedna z nejhlubších a nejjímavějších knih, jaké kdy vzešly z lidského ducha a srdce. Skvělým slohem básnickým i přesností logických závěrů snaží se v ní autor dokázati pravdivost

náboženství křesťanského, vycházejí z přesvědčení, že víře jest dáti přednost před mdlým lidským rozumem. *Věrou* překonává Pascal především svou vlastní úzkost a hrůzu, kterou v jeho nitru budila představa nekonečného vesmíru. A těm, kteří se brání podrobiti rozum víře, ukazuje přesvědčivě, že vědění naše jest nejisté, vědoucí nejednotní. Člověk touží po pravdě, chce vědět, kam spěje, jaký jest jeho cíl; k tomuto nejvyššímu poznání může člověk dospět nikoli rozumem, nýbrž *citem*. Cit, srdce vede nás i k poznání nejvyššího dobra, k Bohu.

Tím, že Pascal snižuje rozum a zdůrazňuje víru, blíží se francouzským skeptikům, hlavně Montaignovi, ačkoli počítati ho k nim bylo by nesprávné. Jeho morální filosofii jest bližší Descartes; neboť východisko cartesianismu, *protiva ducha a těla*, je též východiskem filosofie Pascalovy: *vznešenost a bída člověka*. Avšak to, co jsou u Descarta jenom abstraktní pojmy filosofické, tvoří u Pascala elementy mravní: proti rozumové stránce člověka staví cit a na něm buduje celý svůj systém. Tím, že se Pascal jeví jako výmluvný zastánce potřeb a práv lidského srdce, stává se předchůdcem slavného J.J. Rousseaua. Zřejmý je také Pascalův vliv na anglického filosofa Huma, jenž se právě u tohoto francouzského filosofa naučil pokládati lidský rozum za podřízený vůli; a přímo i nepřímo působil Pascal též na německého filosofa XIX. století Schopenhauera.

* * *

V krátkém informativním úvodu nelze po všech stránkách oceniti veliký význam Pascalův. Přehlédneme-li však celé jeho životní dílo, můžeme říci úhrnem, že i přes nedostatky, které jistě má, jeví se nám Pascal jako hluboký filosof, pronikavý moralista, znalec lidského srdce, vynikající řečník, obávaný polemik a — jakkoli to zní paradoxně — spolu s Corneillem největší básník své doby. A kdo pozorně přečte a promyslí jeho *Myšlenky*, jistě bude souhlasiti s úsudkem, jež o nich (na str. 32 studie již citované) pronesl prof. dr. T. G. Masaryk: „Není spisu na světě, který by tak mluvil k duši jako ‚Pensées‘, který by z netečnosti a lhostejnosti tak vyburcoval a záhadu žití lidského tak dojemně naučil ne-li poznávati, tož aspoň tušiti.“ —

V Brně v červnu 1932.

Dr. J. D.

Poznámka k Úvodu

Vliv B. Pascala jako filosofa byl u nás až do nedávná nepatrný. Máme sice ojedinělá svědectví, že vynikající naši buditelé znali a čítali jeho spisy, jakož vůbec Pascal působil v celé západní Evropě na osvícenské pojetí katolicismu. Ale teprve v druhé polovici XIX. století jeví se u nás hlubší zájem o jeho díla a filosofii. Několik jeho myšlenek — vedle aforismů z Börna, Herdera, Jeana Paula, Shakespeara a j. — bylo otištěno už r. 1864 v Rodinné kronice, redigované Janem Nerudou; a r. 1873 máme v Časopise Musea král. českého obšírný a pěkný článek „Myšlenky Blasia Pascala o Bohu, víře, prvních a posledních věcech člověka“, napsaný Josefem Fričem; podává tam vedle obsáhlého životopisu též asi 200 myšlenek Pascalových. Ale teprve mladý tehdy profesor pražské university T. G. Masaryk zahloubal se do filosofie Pascalovy opravdu vědecky; plodem jeho studia byla přednáška, kterou pak vydal tiskem, s názvem „Blaise Pascal, jeho život a filosofie.“ (Sbírka přednášek a rozprav, Praha, Otto, 1883). — První úplný překlad Pascalových Pensées máme z pera dr. Antonína Uhlíře (B. Pascal, Myšlenky, Jan Laichter, Praha, 1909). — Pascalovy polemické listy proti jésuitům, zkráceně nazývané Les provinciales, přeložil a r. 1926 s názvem „Listy proti jesuitům“ vydal Vratislav Čechal. —

ČÁST PRVÁ.
BÍDA ČLOVĚKA.

1. Nepoměr člověka; dvě nekonečnosti. [3]

At' tedy člověk pozoruje celou přírodu v její svrchované a plné vznešenosti, at' odvrátí svůj zrak od věcí nízkých, které jej obklopují! At' pohlédne na toto zářné světlo, které jako věčná lampa osvětluje vesmír; at' se mu země objeví jako bod proti ohromné dráze, kterou toto těleso nebeské opisuje [4], a at' užasne nad tím, že sama tato ohromná dráha jest jenom velice nepatrný bod proti dráze, kterou hvězdy probíhají na obloze. Ale zastaví-li se náš zrak tam, at' obrazivost postoupí dále; spíše se unaví chápáním nežli příroda poskytováním. Celý tento viditelný svět jest jenom nevztažitelná čárka v širé oblasti přírody. Žádná představa se jí ani nepřiblíží. Nadarmo napínáme svou chápavost za představitelné prostory: tvoříme jen atomy proti skutečným věcem. Je to nekonečná dráha, jejíž střed jest všude, obvod nikde. Konečně je to nejpatrnější znak boží všemohoucnosti, že se naše obrazotvornost ztrácí v této myšlence.

At' člověk, když se vzpomene, uvažuje, čím jest proti tomu, co jest; at' se považuje za zbloudilce v tomto odlehlem okrsku přírody; a at' se z tohoto nepatrného žaláře, do něhož jest vsazen — míním vesmír — naučí správně oceňovati zemi, království, města i sama sebe. Co jest člověk v nekonečnu?

Ale — abych mu ukázal jiný zázrak, stejně úžasný: at' pátrá v tom, co zná jako věci nejnepatrnější! At' mu roztoč v nepatrnosti svého těla ukáže části nesrovnatelně menší, nožky s klouby, žíly v těchto nožkách, krev v těchto žilách, mok v této krvi, kapky v tomto moku, páry v těchto kapkách; at' potom, rozděle ještě tyto poslední věci, vyčerpá své síly v těchto představách a at' poslední předmět, k němuž dovede dospěti, jest nyní předmětem naší úvahy; snad si bude mysliti, že tu jest již krajní malost přírody. V tom mu ukáží novou propast. Vymalují mu nejen vesmír viditelný, nýbrž i nesmírnost přírody, kterou možno pochopiti, v okruhu tohoto atomového zlomku. At' v něm spatří nekonečné množství světů, z nichž každý má svoji oblohu, svoje oběžnice, svoji zemi v témž poměru jako svět viditelný; na této zemi živočichy a nakonec i roztoče, v nichž opět najde to, co mu ukázali ti první; a nalézaje i v druhých totéž bez konce a bez oddechu, at' se ztratí v těchto divech, jež svou malostí jsou právě tak úžasně, jako ostatní svým rozsahem! Neboť kdo by se nedivil, že naše tělo, které nedávno nebylo postižitelné ve vesmíru, jsouc samo nepostižitelné v lůně všeho, jest nyní kolos, svět nebo spíše všecko proti nicotě, k níž nemožno dospěti?

Kdo bude takto uvažovati o sobě, zhrozí se sám sebe, a vida, že tělem, které mu dala příroda, vznáší se mezi oběma propastmi nekonečna a nicoty, bude se

zachvívati při pohledu na tyto divy; a protože se jeho zvědavost změnila v údiv, myslím, že spíše bude nakloněn tiše je pozorovati než domýšlivě zkoumati.

Neboť — zkrátka — co jest člověk v přírodě? Nic proti nekonečnu, všecko proti ničemu, střed mezi ničím a vším. Protože jest nekonečně vzdálen chápání obou krajností, konec všech věcí i jejich princip jest před ním nepřekonatelně skryt v neproniknutelném tajemství; je stejně neschopen viděti nicotu, z níž jest vzat, i nekonečno, jímž jest pohlčován.

Co jiného tedy učiní, než že bude chápati jakýsi zdánlivý střed věcí, jsa věčně bez naděje, že by poznal jejich počátek a konec? Všecky věci vzešly z ničeho a dosahují do nekonečna. Kdo zbadá tyto úžasné cesty? Tvůrce těchto divů jim rozumí; nikdo jiný nemůže.

Protože neuvažovali o těchto nekonečnostech, lidé se opovážlivě oddávali zkoumání přírody, jako by k ní byli v nějakém poměru. Jest zvláštní, že chtěli pochopiti principy všeho a domýšlivostí tak nekonečnou, jako byl jejich předmět, dospěti odtud až k poznání všeho; neboť není pochybnosti, že není možno pojmouti tento úmysl bez domýšlivosti nebo bez schopnosti nekonečné jako příroda.

Je-li člověk poučen, chápe, že téměř všecky tyto věci, protože do nich příroda vtiskla obraz svůj i svého tvůrce, mají v sobě něco z této dvojí nekonečnosti. Tak vidíme, že všecky vědy jsou nekonečné v rozsahu výzkumů; neboť kdo pochybuje, že na příklad geometrie má vyložiti nekonečnou nekonečnost pouček? Ty jsou též nekonečné v množství a v přesnosti svých principů; neboť kdo nevidí, že principy, které si stanovíme jako poslední, samy o sobě neobstojí a že jsou opřeny o jiné, které, majíce oporou zase jiné, nestrpí nikdy posledního? Ale tvoříme poslední, které jsou rozumu patrné, jako činíváme ve věcech hmotných, kde nedělitelným nazýváme bod, nad nějž naše smysly nepostřehují už nic, ačkoli je do nekonečna dělitelný i svou povahou.

Z této dvojí nekonečnosti věd jest nekonečnost velikosti mnohem zřejmější, a proto málokdo se odvážil tvrditi, že zná všecko. „Budu mluvit o všem“, říkával Demokritos.

Ale nekonečnost v malosti jest mnohem méně viditelná. Filosofové spíše ovšem usilovali k ní dospěti, ale právě tu všichni narazili. To dalo podnět k oněm tak obvyklým názvům, *O základech věcí*, *O základech filosofie* [5] a podobným, vskutku tak pyšným, byť zdánlivě méně, jako onen, jenž bije do očí, *De omni scibili* [6]

Člověk se ovšem pokládá za mnohem schopnějšího proniknouti do středu věcí než obsáhnouti jejich obvod; viditelný prostor světa nás viditelně přesahuje; ale poněvadž my přesahujeme malé věci, považujeme se za schopnější obsáhnouti je; a přece dospěti až k ničemu nevyžaduje méně schopnosti nežli dospěti ke všemu; nekonečné schopnosti vyžaduje jedno i druhé, a zdá se mi, že kdo by pochopil

poslední principy věcí, mohl by též dospěti až k poznání nekonečna. Jedno závisí na druhém a jedno vede k druhému. Tyto krajnosti se stýkají a spojují se, stále se od sebe vzdalujíce; a sbíhají se v Bohu a jediné v Bohu.

Poznejme tedy svůj význam; jsme něco a nejsme všechno; to, co máme života, připravuje nás o poznání prvních principů, které se rodí z ničeho; a trocha života, kterou máme, zakrývá nám pohled do nekonečna.

Naše mohutnost poznávací zaujímá v řadě poznatelných věcí totéž místo jako naše tělo v prostoru přírody.

Protože jsme obmezeni v každém směru, tento stav, který jest uprostřed obou krajností, jeví se ve všech našich schopnostech. Naše smysly nevnímají nic krajního. Příliš mnoho hluku nás ohlušuje, přílišné světlo oslepuje, příliš veliká vzdálenost i přílišná blízkost vadí zraku; přílišná délka i krátkost řeči ji zatemňuje, příliš mnoho pravdy nás ohromuje: znám lidi, kteří nemohou pochopiti, že odečtu-li od nuly čtyři, zbude nula; základní principy jsou nám příliš samozřejmé; příliš mnoho zábavy unavuje, příliš mnoho souzvuků v hudbě budí nelibost; a příliš mnoho dobrodiní popuzuje nás — chceme míti, z čeho bychom dluh přeplatili. Beneficia eo usque laeta sunt, dum videntur exsolvi posse; ubi multum antevenere, pro gratia odium redditur [7]. Nepocitujeme ani přílišné teplo, ani přílišnou zimu. Nadobyčejné vlastnosti jsou nám nepříjemné a nevnimatelné: necítíme jich už, trpíme jimi. Přílišné mládí i přílišné stáří překáží duchu, příliš mnoho i málo vzdělání; zkrátka — krajnosti jsou nám, jako by nebyly, v poměru k nim neexistujeme; unikají nám a my jim.

Toť pravý náš stav; to nás činí neschopnými věděti jistě a nevěděti naprosto. Plujeme v širém středu, jsouce stále nejistí a kolísaví, hnáni od konce ke konci. Ať k jakémukoli cíli snažíme se upoutati a upevniti se, chvěje se a mizí nám; a jdeme-li za nírti, uniká nám, vyklouzne a utíká věčným útekem. Nic se pro nás nezastavuje. To je stav, který je nám přirozený a přece nejvíce se přičí naší náchylnosti: hoříme touhou nalézt pevné místo a konečnou, stálou základnu, abychom na ní zbudovali věž, která by čněla do nekonečna; ale všecek náš základ praská a země se otvírá až do propasti.

Nehledejme tedy nižádné jistoty a pevnosti. Náš rozum je stále klamán nestálostí jevů; nic nedovede upevniti konečno mezi obě nekonečnosti, které je svírají a unikají mu.

Když toto dobře pochopíme, myslím, že setrváme v klidu, každý v tom stavu, do něhož jej příroda postavila. Protože tento střed, kterého se nám dostalo údělem, je stále vzdálen krajnosti, co na tom, že jeden člověk má trochu více znalosti věcí? Má-li ji, pojímá je trochu s větší výše: což není stále nekonečně vzdálen cíle a není trvání našeho života stejně nekonečně vzdáleno věčnosti, i když trvá o deset

let déle?

Vzhledem k těmto nekonečnostem jsou všechny konečné věci stejné; a nevidím, proč zakládati svou obrazotvornost spíše na jedné nežli na druhé. Sám průměr, který tvoříme mezi sebou a konečným, působí nám utrpení.

Kdyby člověk studoval především sebe, viděl by, jak jest neschopen proniknouti dále. Jak by část mohla znáti celek? — Ale zatouží snad poznati alespoň části, s nimiž je v poměru? Ale všechny části světa mají k sobě navzájem takový vztah a takovou spojitost, že považují za nemožné poznati jednu bez druhé a bez celku.

Člověk — na příklad — má vztah ke všemu, co zná. Potřebuje místa k pobytu, času k trvání, pohybu k životu, prvků k svému složení, tepla a pokrmů k výživě, vzduchu k dýchání; vidí světlo, cítí těla — zkrátka všechno směřuje ke spojení s ním. Ku poznání člověka je tedy třeba věděti, čím to, že k životu potřebuje vzduchu; a ku poznání vzduchu věděti, jaký má vztah k životu člověka atd. Není plamene beze vzduchu; tedy, abychom poznali jedno, je třeba znáti druhé.

Poněvadž tedy všechny věci jsou způsobeny a působící, podporované a podporující, prostředční i bezprostřední a poněvadž všechny se udržují přirozeným a neznatelným poutem, které víže i nejvzdálenější a nejružnější, považují za nemožné poznati části bez poznání celku, a rovněž tak poznati celek bez znalosti jednotlivých částí.

A naši neschopnost poznati věci dovršuje to, že ony samy o sobě jsou prosté, my však že jsme složeni ze dvou přirozeností opačných a různorodých, z duše a z těla. Neboť jest nemožné, aby ta část, která v nás myslí, byla jiná než duchovní; a kdyby někdo tvrdil, že jsme jenom tělesní, to by nás ještě více vzdalovalo poznání věci, protože nic není tak nepochopitelné, jako řekneme-li, že se hmota poznává sama; není nám možno pochopiti, jak by se poznávala.

A tak, jsme-li pouze hmotní, nemůžeme poznati zhola nic; a jsme-li složeni z ducha a z hmoty, nemůžeme dokonale poznati věci prosté, duchovní ani tělesné.

Tím se stává, že téměř všichni filosofové matou pojmy o věcech a mluví o věcech tělesných duchovně, o duchovních tělesně. Neboť říkají odvážně, že tělesa směřují dolů, že tíhnou k svému středu, že unikají své zkáze, že se bojí prázdnoty, že hmota má náklonnosti, libost i nelibost — všechno to jsou věci, které přináležejí jenom duchu. A mluvíce o duchu, chápou jej tak, jako by byl na jednom místě, a přičítají mu pohyb z místa na místo, věci to, které přináležejí jenom tělům.

Místo abychom přijímali pojmy z těchto jasných věcí, zbarvujeme je svými vlastnostmi a svou složitou bytost vtiskujeme všem prostým věcem, které pozorujeme.

Kdo, vida nás skládati všechny věci z ducha a z těla, nemyslil by si, že tato směsice nám bude asi velmi pochopitelná? A přece je to věc, které rozumíme nejméně. Člověk je sám sobě nej větším zázrakem přírody; neboť nedovede

počhopiti, co jest tělo, a ještě méně, co jest duch, a ze všeho nejméně, jak tělo může být spojeno s duchem. V tom jest vrchol jeho nesnázi, a přece je to jeho vlastní bytost: Modus, quo corporibus adhaerent spiritus, comprehendendi ab hominibus non potest, et hoc tamen homo est [\[8\]](#).

Konečně, abych dokonal důkaz naší slabosti, skončím těmito dvěma úvahami.

2. Šalebné schopnosti: sebeláska a obrazivost. [9]

Sebeláska. Povaha sebelásky a tohoto lidského *já* jest milovati jenom sebe a jen na sebe mysliti. Ale co prospěje? Nedovede zabrániti, aby tento předmět, jejž miluje, byl pln chyb a běd: chce býti veliký a vidí se malý; chce býti št'asten a vidí se bídný; chce býti dokonalý a vidí, že je samá nedokonalost; chce býti předmětem lásky a úcty lidí a pozoruje, že jeho chyby zasluhují jenom jejich odporu a pohrdám. Tento zmatek, v němž se ocitá, způsobuje v něm nejnespravedlivější a nejhříšnější vášeň, jakou si možno představit; neboť pojímá smrtelnou nenávisť proti této pravdě, která jej kárá a usvědčuje z jeho chyb. Přál by si zničit ji, a nemoha zničit ji samu, ničí ji, jak může, ve svém vědomí i ve vědomí jiných, to jest vynakládá všecko své úsilí, aby skryl své chyby i před druhými i před sebou samým, a nestrpí, aby mu je kdo ukazoval nebo viděl.

Je to zajisté zlo, býti pln chyb; ale ještě větší zlo jest, býti pln chyb a nechtít je uznati, protože to znamená, přičiňovati k nim ještě chybu dobrovolného klamu. Nechceme, aby nás druzí i klamali; neuznáváme za správné, aby chtěli být námi ctěni více nežli zasluhují: proto není též spravedlivé, abychom je klamali a chtěli, aby nás ctili více než zasluhujeme.

A tak, když odhalují jenom nedokonalosti a neřesti, které vskutku máme, jest patrné, že nám nekřivdí, poněvadž příčinou toho nejsou oni; a že nám prokazují dobro, poněvadž nám pomáhají zbaviti se zla, totiž nevědomosti o těchto nedokonalostech. Nemáme býti rozhněváni, že je znají a že námi pohrdají; neboť je spravedlivé i to, že nás znají takové, jací jsme, i že námi opovrhují, jsme-li hodni opovržení.

Takové city by vznikaly v srdci plném slušnosti a spravedlnosti. Co máme tedy říci o svém, vidouce v něm náklonnost zcela opačnou? Neboť není snad pravda, že nenávidíme pravdu i ty, kteří nám ji říkají, že jsme rádi, klamou-li se v náš prospěch, a že chceme býti jimi uznáváni za jiné nežli vskutku jsme?

Tu je toho důkaz, jenž mi nahání hrůzy. Katolické náboženství nenuťí člověka odhalovati své hříchy před každým bez rozdílu; dovoluje, aby zůstal skryt přede všemi ostatními lidmi; avšak vyjímá z nich jediného a přikazuje, abychom před ním odhalili hlubinu svého srdce a ukázali se takovými, jací jsme. Přikazuje nám, abychom jenom tohoto jediného člověka vyvedli z klamu, a zavazuje ho k nezrušitelnému tajemství, čímž tato vědomost jest v něm tak, jako by nebyla. Lze si představit něco milosrdnějšího a mírnějšího? A přece zkaženost člověka je taková, že i v tomto příkazu vidí krutost; a je to jeden z hlavních důvodů, který

vzbouřil proti církvi velikou část Evropy [10].

Jak nespravedlivé a nerozumné je srdce lidské, že vidí zlo v tom, je-li nuceno učiniti vůči jednomu člověku to, co by bylo spravedливо učiniti nějakým způsobem vůči všem lidem! Vždyť — je spravedlivé, abychom je klamali?

Jsou rozličné stupně v tomto odporu ku pravdě; ale možno říci, že do jisté míry jest ve všech lidech, protože jest neodlučitelný od sebelásky. Tato zlá nedůtklivost nutí ty, kdož nezbytně musí jiné kárati, vyhledávati tolik oklik a zmírnění, aby jich neurazili. Musí zmenšovati naše vady, tvářiti se, jako by je omlouvali, vkládati do řeči chválu i projevy lásky a úcty. Přes to přese všecko tento lék bývá sebelásce přece hořký. Bere ho co může nejméně a vždycky s odporem, často i s tajnou nevolí proti těm, kdož jej podávají.

Tím se stává, že jde-li lidem o to, aby byli námi milováni, střežou se prokázati nám službu, o níž vědí, že jest nám nepříjemná; chovají se k nám tak, jak chceme, aby se chovali: nenávidíme pravdu, skrývají ji před námi; chceme, aby se nám lichotilo, lichotí nám; rádi jsme klamáni, klamou nás.

To způsobuje, že každá míra štěstí, která nás povznáší ve společnosti, ještě více nás vzdaluje pravdy, protože lidé se bojí uraziti ty, jejichž náklonnost jest prospěšnější a nepřízeň nebezpečnější. Panovník může býti na posměch celé Evropě, ale on sám se o tom nedoví. Nedivím se: pověděti pravdu jest prospěšné tomu, komu se poví, ale škodlivé těm, kdož ji říkají, poněvadž upadají v nenávisť. Ti však, kdo žijí s panovníky, mají raději svoje zájmy nežli zájem panovníka, kterému slouží; a tak nedbají, aby mu prospěli tím, že by si sami škodili.

Toto neštěstí je zajisté větší a obvyklejší v nejvyšších vrstvách společnosti; avšak ani nejnižší třídy nejsou ho zproštěny, poněvadž vždycky míváme nějaký zájem, abychom si získali lásku lidí. Tak jest lidský život jenom trvalý přelud; lidé se jenom vzájemně klamou a vzájemně si lichotí. Nikdo v naší přítomnosti nemluví o nás tak, jak o nás mluvívá v naší nepřítomnosti. Svornost, která jest mezi lidmi, jest založena jenom na této vzájemné šalbě; a málo přátelství by se udrželo, kdyby každý věděl, co jeho přítel o něm říká za zády, třebaže tehdy o něm mluvívá upřímně a bez vášně.

Člověk je tedy jen přetvářka, jenom lež a pokrytectví, i sám v sobě i k druhým. Nechce, aby se pověděla pravda, vystříhá se povědět ji jiným; a všechny tyto náklonnosti, tak vzdálené spravedlnosti a pravdy, mají přirozený kořen v jeho srdci.

* * *

Obrazivost. Je to ona šálivá stránka v člověku, ona vládkyně bludu a nepravdy, a tím podvodnější, že není podvodná vždycky; neboť byla by neomylným

pravidlem pravdy, kdyby byla neomylným pravidlem lži. Ale protože nejčastěji bývá klamná, neprojevuje žádné známky své podstaty, značíc zároveň pravdu i faleš.

Nemluvím o bláznech, mluvím o nejmoudřejších; a právě mezi nimi má obrazivost veliký dar přesvědčovati lidi. Rozum volá nadarmo, nemůže stanovití cenu věcí.

Tato zpupná mohutnost, nepřítelkyně rozumu, která jej ráda posuzuje a ovládá, aby ukázala, co ve všem zmůže, vytvořila v člověku druhou přirozenost. Má svoje šťastné lidi, své nešťastné, své zdravé, své nemocné, své boháče, své chudé; nutí věřiti, pochybovati, zapíratí rozum; ochromuje smysly, činí je citlivými; má svoje blázny i své mudrce; a nic nás více nemrzí než vidíme-li, že svoje věrné naplňuje mnohem úplnější a celistvější spokojeností nežli rozum. Ti, kdož jednají podle obrazivosti, jsou sami sebou zcela jinak spokojeni nežli mohou rozumně sebou býti spokojeni moudří. Hledí na lidi pánovitě; hádají se směle a s důvěrou; druzí se strachem a s nedůvěrou; a tato veselost tváře dodává jim často převahy v mínění posluchačů — tolik přízně mívají domněle moudří u soudců téže přirozenosti! Obrazivost neudělá z bláznů mudrců; ale činí je šťastnými, vítězně závodíc s rozumem, který své přátele může učiniti jen nešťastnými, ježto obrazivost je zahrnuje slávou, rozum hanbou.

Kdo rozdílí dobré jméno? Kdo dodává úcty a vážnosti osobám, dílům, zákonům, slavným mužům, ne-li tato obrazivá schopnost? Všecka bohatství země neznamenají nic bez jejího souhlasu!

Neřekli byste, že se tento vysoký úředník, jehož důstojné stáří vnuká úctu všemu lidu, řídí ryzím a ušlechtilým rozumem a že posuzuje věci podle jejich skutečné hodnoty, nedbaje nicotných okolností, které porušují jenom obrazivost slabých? Hled'te, jak přichází na kázání, k němuž s sebou přináší nábožnou horlivost a pevný svůj rozum stupňuje horlivostí křesťanské lásky! Hle, jak jest připraven vyslechnouti je s příkladnou úctou. Kazatel se objeví; dala-li mu příroda chraptivý hlas a trochu divnou tvář, oholil-li ho lazebník špatně a nadto jej náhoda ještě ušpinila: ať jakkoli vznešené jsou pravdy, jež hlásá, sázím se, že náš senátor ztratí všecku vážnost.

Největšího filosofa na světě, stojícího nad propastí na prkně širším než je potřebí, přemůže vlastní obrazivost, byť i ho rozum přesvědčoval, že je bezpečen. A mnozí by nesnesli této myšlenky, aby nezbledli a nezapotili se.

Kdo neví, že pohled na kočku, na myš, rozšlápnutí kousku uhlí atd. přivádí rozum z rovnováhy? Zbarvení hlasu působí na nejmoudřejší a měnívá dojem řeči i básně.

Láska nebo nenávist měnívá tvářnost spravedlnosti. A oč spravedlivější vidí při, kterou zastává, advokát už napřed dobře zaplacený! Oč lepší ji ukazuje jeho

smělé vystoupení soudcům, oklamaným tímto zdáním! Směšný rozum, jímž větrík točí, a na všechny strany!

Nechci uváděti všechny její [11] účinky; musil bych vypočítávati skoro všechny skutky lidí, kteří se takřka nehnou bez jejích popudů. Neboť rozum byl donucen ustoupiti, a i nejmoudřejší běře za své zásady to, co obrazivost lidí opovážlivě zavedla na každé místo.

Obrazivost má v moci všecko; tvoří krásu, spravedlnost i štěstí, což je na světě všecko. Ze srdce rád bych viděl onu italskou knihu, z níž znám jenom název, který sám o sobě jest za mnoho knih: *Della opinione, regina del mondo*. [12] Podpisují ji, aniž ji znám, vyjímaje, co by snad v ní bylo špatného.

Takové jsou asi účinky této šalebné schopnosti, která, zdá se, byla nám dána jenom proto, aby nás zaváděla do nezbytného bludu; máme však k němu i mnoho jiných podnětů.

3. Pyrrhonismus [14]

Hlavní zásady pyrrhoniků (pomímám méně významné) jsou: že nemáme žádné jistoty o pravdě těchto principů, kromě víry a zjevení, leda v tom, co cítíme přirozeně v sobě. Nuže, tento přirozený cit není přesvědčujícím důkazem jejich pravdy, protože nemáme-li mimo víru ni žádnou jistotu, zdali člověk je stvořen dobrým bohem či zlým duchem či náhodou, jest pochybné, zda tyto principy jsou nám dány pravé nebo nepravé nebo nejisté — podle našeho původu. Nadto — nikdo nemá mimo víru jistoty, zdali bdí či spí, neboť ve spánku věříme tak pevně, že bdíme, jako ve bdění; zdá se nám, že vidíme prostory, postavy, pohyby; cítíme míjeti čas, měříme jej, zkrátka jednáme stejně jako bdící; takže proto, že polovice života uplyne ve spánku, ať už podle našeho vlastního tvrzení, či ať se nám to jenom zdá, nemáme žádné představy o pravdě a všechny naše city jsou tu přeludy. Kdo ví, zdali tato druhá polovice života, kdy myslíme, že bdíme, není jen jiný, od prvního trochu odlišný spánek, z něhož se probouzíme, když myslíme, že spíme?

Toť jsou hlavní důvody s té i s oné strany.

Pomímám méně významné, jako řeči pyrrhoniků proti vlivům zvyku, vychování, mravů, zemí a jiné podobné věci, které, třebaže strhují převážnou část obyčejných lidí, kteří dogmatizují jenom na těchto nicotných základech, bývají vyvráceny nejnepatrnějším fouknutím pyrrhoniků. Podívejme se jen do jejich knih, nejsme-li dosti přesvědčeni: přesvědčíme se velmi rychle a snad až příliš.

Zastavuji se u jediného silného důvodu dogmatiků, který tvrdí, že mluvíme-li poctivě a upřímně, nemůžeme pochybovati o principech přirozených.

Proti tomu pyrrhonikové namítají zkrátka nejistotu našeho původu, která v sobě zahrnuje i nejistotu naší přirozenosti; a na to dogmatikové dluží odpověď už od té doby, to trvá svět.

Toť zjevná vojna mezi lidmi, které se musí každý zúčastniti a nezbytně se postaviti buď na stranu dogmatismu nebo pyrrhonismu; neboť kdo by mínil zůstatí neutrální, byl by v pravém smyslu slova pyrrhonik. Tato neutralita jest podstatou kabaly: kdo není proti nim, je především pro ně. Nejsou sami pro sebe; jsou nestranní, lhostejní, nerozhodní ve všem, sebe nevyjímajíce.

Co tedy učiní člověk v tomto postavení? Bude pochybovati o všem? Bude pochybovati, zdali bdí, zdali ho někdo trhá kleštěmi nebo pálí? Bude pochybovati, zdali pochybuje? Bude pochybovati, zdali jest? Není možno dospěti až sem; a já mám za jisté, že nikdy nebylo skutečně dokonalého pyrrhonika. Příroda přispívá bezmocnému rozumu a brání mu zaběhnouti až sem.

Řekne tedy naopak, že jistě má, drží pravdu — on, který, ať na něj jen trochu naléháme, nemůže pro ni uvést žádného důkazu a jest nucen vzdáti se?

Jaký přízrak je tedy člověk? Jaká to nevidanost, jaká nestvůra, jaký chaos, jaká snůška protikladů, jaký zázrak! Soudce všeho, bídný červ pozemský, strážce pravdy, stoka nejistoty a bludu, chlouba i odpadek vesmíru!

Kdo rozmotá tuto spleť? Přirozenost mate pyrrhoniky, rozum dogmatiky. Co si tedy počnete, ó lidé, kteří svým přirozeným rozumem pátráte, jaký jest váš skutečný stav? Nemůžete uoiknouti žádné z těchto sekt, ani setrvati v žádné.

Poznej tedy, pyšný, jakou záhadou jsi sám sobě! Pokoř se, bezmocný rozume; umlkni, mdlé stvoření; věz, že člověk člověka nekonečně přesahuje, a pouč se od svého pána o svém pravém stavu, jehož neznáš! Slyš Boha!

Neboť krátce — kdyby člověk nikdy nebyl býval porušen, požíval by ve své nevinosti i pravdy i blaženosti s jistotou. A kdyby člověk nikdy nebyl býval než porušen, neměl by žádné představy ani o pravdě ani o blaženosti. Ale že jsme nešťastni a že bychom byli ještě nešťastnější, kdyby nebylo ni žádné vznešenosti v našem stavu, máme představu o štěstí, a přece nemůžeme k němu dospěti. Tušíme podobu pravdy, ale plně známe jenom lež; ježto jsme neschopni nevědět naprosto i vědět jistě, jest přece patrné, že jsme byli na jistém stupni dokonalosti, s něhož jsme bohužel klesli!

* * *

*Pravdu poznáváme nejen rozumem, nýbrž i srdcem; tímto druhým způsobem poznáváme základní principy, a rozum, jenž v tom nemá účasti, nadarmo se pokouší je zvrátiti. Pyrrhonikové, kteří mají jenom tento námět, namáhají se tu marně; víme, že nesníme stále, ať jsme jakkoli neschopni rozumem to dokázati; tato neschopnost nedokazuje nic jiného nežli mdlobu našeho rozumu, nikoli však nejistotu všech našich poznatků, jak to tvrdí oni. Neboť poznání základních principů, jako jest prostor, čas, pohyb a čísla, jest právě tak pevné jako kterékoli z těch, které nám dává náš rozum. A rozum se musí opíratí o tyto poznatky srdce a instinktu, na nich musí založiti všecek svůj výklad. Srdce cítí, že jsou tři rozměry v prostoru a že čísla jsou nekonečná; a rozum potom dokazuje, že není dvou dvojmocí, z nichž by jedna byla dvojnásobkem druhé. *Principy se cítí, poučky se dokazují*; a vše to s jistotou, třebaže různými cestami. A jest právě tak zbytečné a směšné, když rozum žádá na srdci důkazy jeho základních principů, má-li s nimi souhlasiti, jako by bylo směšné, kdyby srdce žádalo na rozumu procítění všech pouček, má-li svolit přijmouti je.*

Tato neschopnost má tedy sloužiti jenom ku pokoření rozumu, jenž by rád všecko rozsuzoval, nikoli však k vyvracení naší jistoty, jako by jen rozum byl schopen

poučovati nás. Dejž Bůh, abychom ho — naopak — nikdy nepotřebovali a abychom všechny věci poznávali instinktem a citem! Ale příroda nám odepřela toto dobro a naopak nám dala jenom velmi málo takovýchto poznatků; všechny ostatní mohou býti získány jenom rozumem.

4. Zábavy [15]

Ukládáme lidem hned od dětství péči o jejich čest, o majetek, o přátele a nadto i o majetek a o čest jejich přátel. Sužujeme je prací, učením jazykům a vědám, naznačujeme jim, že nemohou být šťastni, nebude-li jejich zdraví, jejich čest, jejich majetek i majetek jejich přátel v dobrém stavu, a že jedna jediná věc, která by tu chyběla, učinila by je nešťastnými. Tak jim ukládáme úkoly a práce, které je trápí už od úsvitu. „To je, řeknete, divný způsob, jak je učiniti šťastny; co lepšího by se mohlo podniknout. abychom je učinili nešťastnými?“ Jakže! Co by se mohlo podniknout? Stačilo by zbavit je všech těchto starostí; neboť pak by se pozorovali, přemýšleli by, co jsou, odkud přicházejí, kam jdou; kdežto takto nemůžeme je ani dosti zaměstnati a rozptýliti. A proto, když jim uchystáme tolik práce, radíme jim, mají-li chvílku oddechu, aby jí užili k zábavě, ke hrám a k tomu, jak by se stále cele zaměstnávali.

Jak prázdné a cele nečisté je srdce lidské!

* * *

Když jsem se někdy jal uvažovati o rozličných lidských kolotáních, nebezpečích a trampotách, v něž se vydávají při dvoře a ve válce, z čehož pak vzniká tolik sporů, vášní, odvážných a často zhoubných podniků, často jsem si řekl, že všecko neštěstí lidí pochází z jediné věci, totiž že nedovedou zůstat v klidu ve světnici. Muž, který má dosti majetku k živobytí, nevycházet by z domu, aby se vypravil na moře nebo na obléhání nějakého místa, kdyby dovedl zůstat doma. Hodnost ve vojsku si muž koupí tak draho jen proto, že se mu bude zdát nesnesitelným nehnouti se z města; a rozhovor i rozptýlení ve hrách vyhledáváme jenom proto, že nedovedeme rádi zůstat doma.

Ale když jsem přihlédl blíže a když naleznuv příčinu všeho našeho neštěstí chtěl jsem objeviti důvod k tomu, shledal jsem, že jest jeden velice podstatný, který tkví v přirozené bédnosti našeho křehkého a smrtelného postavení, tak ubohého, že nic nás nedovede utěšiti, když o něm důkladněji přemýšlíme.

Ať si představíme kterýkoli stav, shrneme-li všechna dobra, jež nám mohou náležeti, nejkrásnější úřad na světě jest kralování; a přece představme si krále, zahrnutého všemi radostmi, jež ho mohou zajímati — bude-li bez zábavy a nechají-li ho uvažovati a přemýšleli o tom, čím jest, tato mdlá blaženost ho neudrží; nezbytně upadne v přízraky, které ho ohrožují, přízraky vzpour, které se mohou

přihodit, a nakonec i smrti a nemocí, které jsou nevyhnutelné; takže bude-li bez toho, co nazýváme zábavou, hle, jak jest nešťasten, ba nešťastnější než poslední z jeho poddaných, jenž si hraje a baví se!

Odtud pochází, že hra a rozhovor s ženami, válka, vysoké úřady jsou tak vyhledávány. Ne proto, že by v nich vskutku bylo štěstí, ani snad, že by si lidé představovali, že pravá blaženost jest míti peníze, které si možno vyhráti, nebo v tom, že honíme zajíce: nechtěli bychom ho, kdyby nám byl nabízen zdarma. Nevyhledáváme totiž tohoto zchoulostivělého a klidného užívání, které nám dovoluje mysliti na náš bědný stav, ani nebezpečí války, ani námahy úřadů, nýbrž hledáme trmácení a klopotu, která nás odvrací od myšlenek na to a zabavuje nás.

Odtud pochází, že lidé mají tak rádi ruch a stálou změnu; proto jest vězení tak strašným trestem; proto jest rozkoš samoty věc lidem nepochopitelná. A to jest konečně nej větším zdrojem štěstí králů, že se lidé snaží stále je rozptylovati a opatřovati jim všemožné zábavy.

Toť vše, co lidé dovedli vynalézti, aby se učinili šťastnými. A ti, kdož se k té věci tváří filosoficky a myslí, že lidé jsou velmi málo rozumní, když celý den zmaří honbou za zajícem, kterého by nechtěli mít koupeného, nevalně znají naši povahu. Ten zajíc by nás nechránil pohledu na smrt a na trampoty, avšak hon, který nás od nich odvrací, chrání nás od toho.

A tak, kdyby na výtky, že to, co vyhledávají s takovou dychtivostí, nemůže jich uspokojiti, odpověděli tak, jak by měli, kdyby o tom dobře přemýšleli, totiž, že v tom hledají jenom prudké a strhující zaměstnání, které by je odvrátilo od myšlenek na sebe samy, a že si proto stanoví něco vábného, co by je těšilo a náruživě upoutalo, donutili by své odpůrce k mlčení. Ale neodpovědí jim tak, protože se sami neznají; nevědí, že vyhledávají jenom lov a nikoli úlovek.

Jiní si představují, že kdyby dostali onen úřad, rádi by si potom odpočinuli, ale nepozorují nenasytnou povahu své chtivosti; myslí si, že upřímně vyhledávají klid, ale vskutku hledají jenom rozruch.

Mají skrytý pud, který je žene vyhledávati zábavu a zaměstnání venku, pud, který pochází z pocitu jejich neustálých běd; a mají jiný skrytý pud, který jest pozůstatkem naší prvotní přirozenosti, pud, jenž jim naznačuje, že štěstí je vskutku jenom v klidu a nikoli v nepokoji. A z těchto dvou opačných pudů tvoří se v nich nejasný, zmatený záměr, který se skrývá jejich zraku v hloubi jejich duše, který je pudí k tomu, aby nepokojem směřovali ke klidu a stále si představovali, že se jim spokojenost, jíž nemají, dostaví, jestliže překonajíce některé nesnáze, jež pozorují, budou si takto moci otevřítí bránu ke klidu.

Tak mívá celý život. Hledáme klid, zápasíme s nějakými překážkami; a když je překonáme, klid se stává nesnesitelným; neboť buď myslíme na strasti, které máme, nebo na ty, které nám hrozí. A kdybychom i viděli, že jsme se všech stran

dosti v bezpečí, nuda svou vlastní mocí by přece vyvstala z hloubi srdce, kde má přirozené kořeny, a zalila by ducha svým jedem.

A tak jest člověk do té míry nešťasten, že by se nudil i bez jakékoli příčiny nudy, už samým stavem své přirozenosti; a je tak malicherný, že, třeba je naplněn tisícerými podstatnými příčinami nudy, i nejnicotnější věc, jako kulečnick a koule, do níž šťouchá, stačí, aby ho bavila.

Ale, řeknete snad, jaký cíl má v tom ve všem? Ten, aby se zítra mezi přáteli pochlubil, že hrál lépe než jiný. A druzí se potí ve své pracovně, aby ukázali učencům, že rozřešili algebraickou otázku, kterou dosud nikdo nemohl rozřešit; a tolik jiných se vydává v krajní nebezpečí, aby se potom pochlubili pevností, které dobyli — po mém soudu zrovna tak pošetile. A konečně jiní se moří, aby všechno toto prostudovali, nikoli proto, aby se tím stali moudřejšími, nýbrž jedině, aby ukázali, že to vědí; a ti jsou z celého tohoto houfu nejhloupější, protože jsou vědomě hloupí, kdežto o těch druhých možno si pomyslit, že by hloupí už nebyli, kdyby měli toto vědomí.

Někdo tráví svůj život bez nudy tím, že každý den hraje. Dávejte mu každý den ráno peníze, jež může za celý den vyhrát, s podmínkou, že nebude vůbec hrát: uděláte ho nešťastným. Řeknete snad, že ve hře hledá zábavu a nikoli zisk. Každé mu tedy hrát o nic — nerozehřeje se při takové hře a bude se nuditi. Nevyhledává tedy jenom pobavení; pobavení mdlé a bez náruživosti ho znudí. Musí se při tom rozechřát a sám sebe ošidit domněnkou, že bude šťasten, vyhraje-li to, co by nechtěl, aby mu někdo daroval s podmínkou, že nebude hrát; musí si vytvořit předmět své vášně a jím rozněcovat svou touhu, svůj hněv, svou obavu o věc, kterou si vytvořil — jako děti, které se lekají tváře, kterou pomazaly.

Čím to, že tento muž, který před několika měsíci ztratil svého jediného syna a který, jsa sužován rozepřemi a hádkami, ještě dnes ráno byl tak rozrušen, nyní už na to nemyslí? Nedivte se tomu: je cele zaujat pozorováním, kudy poběží ten divoký kanec, kterého psi pronásledují tak dychtivě už šest hodin. Více není potřebí: člověk, ať jest sebe smutnější, bývá hned šťasten po tu celou dobu, jen když ho nějak upoutáme a dáme mu nějakou zábavu.

A člověk, ať jest jakkoli šťasten, brzy bude mrzut a nešťasten, nebude-li se bavit a za- měštnávat nějakou vášní nebo nějakou zábavou, která by zabránila rozšíření nudy. Bez zábavy není radosti; při zábavě není smutku. A to tvoří též štěstí lidí vysoce postavených, že mají mnoho osob, které je baví, a že se mohou udržeti v tomto stavu.

ČÁST DRUHÁ.

VZNEŠENOST ČLOVĚKA.

1. Důstojnost člověka v jeho myšlení. [16]

Kárám stejně i ty, kdož se odhodlávají chváliti člověka, i ty, kdož se odhodlávají haněti jej, i ty, kdož baviti; a mohu souhlasiti jen s těmi, kdož hledají vzdychajíce. Stoikové říkají: „Navraťte se do sebe; tam najdete svůj klid.“ A to není pravda. Druzí zas říkají: „Vyjděte ven a hledejte štěstí v zábavě“; ani to není pravda. Přicházejí nemoci; štěstí není ani v nás ani mimo nás; jest v Bohu, i mimo nás i v nás.

Přirozenost člověka bývá posuzována dvojím způsobem: jednak podle jeho cíle, a tu jest vznešený a nemá sobě rovna; jednak podlé mínění davu, jako se posuzují vlastnosti koně a psa, podle zvyku pozorovati jejich běh a animum arcendi [17] a tu jest mrzký a sprostý. To jsou dva způsoby, které vedou k různým úsudkům a k tolika hádkám mezi filosofy; neboť jeden popírá předpoklad druhého; jeden říká: „Člověk není zrozen k tomu cíli, neboť všechny jeho skutky se tomu příčí“; druhý tvrdí: „Vzdaluje se svého cíle, když koná tyto mrzké skutky.“

*

Máme tak vznešenou představu o duši člověka, že nesneseme, abychom jí byli opovrhováni a nebyli jinou duší ctěni; a všecka lidská blaženost záleží v této úctě.

Největší nízkost člověka jest usilování o slávu, ale právě to je též nejpřednějším znakem jeho výtečnosti; neboť ať má jakýkoli majetek na světě, ať jakékoli zdraví a skutečné pohodlí, není spokojen, není-li lidmi ctěn. Tak vysoko cení lidský úsudek, že byt' měl jakoukoli přednost na zemi, nebývá spokojen, netěší-li se předností též v uznání lidí. Je to nejkrásnější místo na světě: nic ho nedovede odvrátit od této touhy; a je to nejnevyhladitelnější vlastnost lidského srdce. I ti, kdož nejvíce opovrhují lidmi a přirovnávají je k zvířatům, přece chtějí být lidmi obdivováni a dojiti u nich víry; a tak si vlastním svým citem odporují, neboť jejich přirozenost je přesvědčuje o vznešenosti člověka silněji nežli rozum o jejich nízkosti.

*

Přes to, že vidíme všechny své bědy, které na nás dorážejí a drží nás za krk, máme jakousi tuchu, kterou nemůžeme potlačit, která nás povznáší.

*

Vznešenost člověka je tak viditelná v tom, že se povznáší ze své bídy. Neboť to, co jest přirozené zvířatům, nazýváme u člověka bídou čímž uznáváme, že, je-li přirozenost jeho dnes stejná jako přirozenost zvířat, poklesl s nějaké lepší přirozenosti, která mu kdysi bývala vlastní.

Neboť kdo se dnes cítí nešťasten, že není králem, ne-li král trůnu zbavený? Pokládá někdo za nešťastna Paula Aemilia, že už není konsulem? Naopak, kdekdo jej uznával za šťastna proto, že jím byl, poněvadž jeho povolání nebylo býti konsulem stále.[\[18\]](#) Ale Persea když už nebyl králem — byloť jeho povolání být jím stále — považovali za tak nešťastného; že jim bylo divné, jak je mu život ještě snesitelný.[\[19\]](#) Kdo se pokládá za nešťastného, že má jen jedna ústa? A kdo by se nepokládal za nešťastného, že má jen jedno oko? Snad nikdy nikomu nepřišlo na mysl rmoutit se, že nemá tři oči, ale jest bezútešné nemíti očí vůbec.

*

Vznešenost člověka jest veliká v tom, že ví, jak jest bídný. Strom neví, že je bídný. Poznati tedy svou bídu jest býti bídný; ale poznati, že jsme bídní, znamená také býti vznešeným. Právě všecka ta bída člověka dokazuje jeho vznešenost; je to bída velmože, bída sesazeného krále.

*

Ježto se bída dokazuje ze vznešenosti a vznešenost z bídy, jedni dovodili bídu tím spíše, že za důkaz její vzali vznešenost; a protože druzí dokazovali vznešenost s důrazem tím větším, že jí dokazovali právě z bídy, všecko, co jedni mohli uvést na důkaz vznešenosti, sloužilo druhým k dokázání bídy, poněvadž člověk je tím bídnější, čím větší byla výše, s níž klesl; a druzí naopak. V nekonečném kruhu vynášeli se jedni nad druhé; neboť jest jisto, že čím více mají lidé poznání, tím více vidí v člověku i vznešenosti i bídy. Krátce — člověk ví, že jest bídný: je tedy bídný, protože bídný jest; ale je také velmi vznešený, protože to ví.

Dovedu si zajisté představit člověka bez rukou, bez nohou, bez hlavy, neboť jenom zkušenost nás poučuje, že hlava jest potřebnější nežli nohy. Ale nedovedu si představit člověka bez myšlení: byl by to kámen nebo zvíře.

Bytost člověka tvoří tedy myšlenka, a bez ní nelze si ho představit. Co v nás cítí rozkoš?! Ruka? Rámě? Maso? Krev? Uvidíme, že nezbytně je to něco nehmotného.

*

Důstojnost svou mám hledati nikoli v prostoru, nýbrž ve spořádanosti svého myšlení, Nebudu míti více, budu-li vlastníkem zemí: prostorem svým mě vesmír obsáhne a pohltn jako bod; myšlenkou obsáhnu jej já.

*

Člověk jest jenom třtina, nejslabší v přírodě, ale je to třtina myslící. Není třeba, aby se celý vesmír vyzbrojil na jeho zničení; pára, kapka vody stačí ho zabít. Ale i kdyby ho vesmír zničil, přec by ještě byl člověk vznešenější nežli to, co jej hubí, poněvadž ví, že umírá. A převaha, kterou vesmír má nad ním? Vesmír o ní neví.

Všecka naše důstojnost záleží tedy v myšlení. Odtud se máme povznášeti, a nikoli z prostoru a z času, jež nemůžeme vyplniti. Usilujme tedy o to, abychom dobře mysleli: toť zásada mravnosti.[\[20\]](#)

*

Člověk je zřejmě stvořen k myšlení; v tom je všecka jeho důstojnost a všecka jeho zásluha, a celou jeho povinností jest mysliti, jak náleží: nuže, příkaz myšlení jesti začítí sebou, svým tvůrcem a cílem.

Ale nač myslívají lidé? Na to nikdy, nýbrž na tanec, na hru loutnovou, na zpívání, na skládání veršů, na házení proužků atd., na stavby, na to, jak se státi králem, ale nemyslí na to, co to jest býti králem a co býti člověkem.

Všecka důstojnost člověka jest v myšlení.

*

Myšlenka je tedy cosi podivuhodného a svou povahou nevyrovnatelného. Jistě měla neobyčejné chyby, že jest nyní v opovržení; ale má i takové, že nic není směšnějšího. Jak je vznešená svou přirozeností! Jak je nízká svými chybami!

*

Jest nebezpečno ukazovati příliš člověku, jak jest roven zvířatům, a neukázati mu jeho vznešenost. Jé též nebezpečno, ukazovati mu příliš jeho vznešenost a nikoli nízkost. A ještě nebezpečnější nechati ho v nevědomosti o jednom i o druhém; ale jest velice prospěšné, ukázati mu jedno i druhé.

Člověk nemá mysliti, že jest roven zvířatům, ani, že andělům, ani nevědět jedno i druhé; ale má vědět to i ono.

*

At' nyní člověk pozná svou cenu! At' se miluje, neboť má v sobě přirozenost schopnou dobra; ale at' proto nemiluje nízkostí, které v ní jsou. At' sebou pohrdá, poněvadž tato schopnost jest slabá; ale at' proto nepohrdá touto přirozenou schopností! At' se nenávidí, at' se miluje: má v sobě schopnost poznati pravdu a býti šťasten; ale nemá pravdu ani stálou, ani uspokojující.

Chtěl bych tedy přivésti člověka k tomu, abj toužil nalézt takovou pravdu, aby byl hotov: prost jsa vášní, jíti za ní tam, kde ji najde, věda, jak se jeho poznání zatemnilo vášněmi; přál bych si velice, aby v sobě nenáviděl žádostivost, která ho sama řídí, aby ho nijak neoslabovala při jeho volbě a aby ho nezdržovala, až si vyvolí.

2. Víra, sázka. [21]

Naše duše jest uvržena do těla, kde nalézá číslo, čas, rozměry. Rozumuje o tom a nazývá to přirozeností, nutností, a nemůže věřit v nic jiného.

Jednotka, přidaná k nekonečnu, nezvětšuje je o nic, právě tak jako stopa k nekonečné míře. Konečné mizí v poměru k nekonečnu a stává se pouhým ničím. Tak náš duch před Bohem, tak naše spravedlnost před spravedlností božskou. Není tak velikého nepoměru mezi spravedlností naší a boží jako mezi jednotkou a nekonečnem. Spravedlnost Boha jest jistě tak nesmírná jako jeho milosrdenství; ale spravedlnost k zavrženým jest méně nesmírná a jistě se nám méně příčí než milosrdenství k vyvoleným.

Víme, že jest nekonečno, ale neznáme jeho povahu. Protože víme, že není pravda, že by čísla byla konečná, je tedy pravda, že nekonečno jest v čísle; ale nevíme, co to jest. Jest nesprávné říci, že by bylo sudé, jest nesprávné, že by bylo liché; neboť přidáním jednotky se jeho povaha nikterak nemění; a přece je to číslo, a každé číslo jest sudé nebo liché (je pravda, že se to rozumí o každém čísle konečném). A tak můžeme dobře poznati, že jest jeden Bůh, aniž víme, co Bůh jest.

Známe tedy jsoucnost i povahu konečna, poněvadž jsme koneční a rozměrní jako ono. Známe jsoucnost nekonečna, avšak neznáme jeho povahu, protože má rozměr jako my, ale nikoli meze jako my. Ale neznáme ani jsoucnost ani povahu Boha, protože nemá ani rozměru ani mezí.

Ale věrou poznáváme jeho jsoucnost; slávou poznáme jeho povahu. Nuže, ukázal jsem již, že můžeme dobře poznati jsoucnost něčeho, aniž známe jeho povahu.

Mluvme nyní podle poznání přirozeného.

Je-li Bůh, jest nekonečně nepochopitelný: protože, nemaje ani částí ani mezí, nemá žádného vztahu k nám. Nejsme tudíž schopni poznati, ani co jest, ani zdali jest; je-li tomu tak, kdo se odváží dáti se do řešení této otázky? Naprosto ne my, kteří nemáme k němu nižádného vztahu.

Kdo tedy bude haněti křesťany proto, že nemohou uvéstí důvod pro svou víru, oni, kteří vyznávají náboženství, jehož nemohou rozumem zdůvodniti? Vykládající je lidem, prohlašují, že jest bláznovství, *stultitia*, [22] a pak si stěžujete, že ho nedokazují. Kdyby je dokazovali, nestáli by v slovu: chybějí-li jim důkazy, nechybí jim smyslu. — Ano, ale i když toto omlouvá ty, kdo takto vysvětlují náboženství, a i když je zprošťuje výtky, že je vyznávají bez důkazu, neomlouvá to těch, kteří je přijímají. Zkoumejme tedy tuto námitku a řekněme si „Bůh jest nebo

není.“ Ale na kterou stranu se přikloníme? Rozum zde nemůže rozhodnout nic; je tu nekonečný chaos, který nás dělí. Do této nekonečné vzdálenosti hraje se hra, při níž padne hlava nebo orel. Nač vsadíte? Rozumem nemůžete učiniti to ani ono; rozumem nemůžete obhájití toho ani onoho.

Nekárejte tudíž z nesprávnosti ty, kteří volili; neboť nevíte nic. — Ne; ale budu je kárati nikoli proto, že takto volili, nýbrž, že vůbec volili; neboť třebaže ten, kdo zvolí hlavu, i ten druhý chybují stejně, chybují oba: správné jest nesázeti vůbec.

Ano, ale jest nutno vsaditi: není to dobrovolné, není vyhnutí. Co si tedy vyberete? Nuže, protože musíte voliti, hledme, na čem vám méně záleží. Máte ztratiti dvě věci: pravdu a dobro, a dvě věci vsaditi: svůj rozum a svou vůli, své vědění a svou blaženost; a vaše přirozenost má se vyhnouti dvěma věcem: omylu a bídě. Proti svému rozumu se už neprohřešíte, ať zvolíte jedno či druhé, neboť jest nezbytně nutno voliti. Tím jest jedna námitka odbyta. Ale vaše blaženost? Zvažme zisk i ztrátu, řekneme-li: hlava, Bůh jest. Uvažujme o těchto dvou případech: vyhrajete-li, vyhráváte všecko; prohrajete-li, neztrácíte nic. Vsadte tedy, že jest, bez váhání. — To je obdivuhodné: ano, jest nutno vsaditi; ale snad dávám v sázku příliš mnoho. — Hledme: poněvadž je stejná možnost výhry i prohry, kdybyste měl vyhráti jenom dva životy za jeden, ještě byste mohl vsaditi. Ale kdybyste měl vyhráti tři, měl byste hráti (protože hráti musíte), a byl byste nerozumný, když jste nucen hráti, kdybyste nedal v sázku svůj život, abyste zaň vyhrál tři ve hře, při níž je stejná možnost ztráty i zisku. Ale je tu věčnost života a štěstí. A když je tomu tak, i kdyby bylo nekonečné množství možností, z nichž jedna jediná by byla pro vás, zase byste měl proč vsaditi jednu, abyste měl dvě, a jednal byste nemoudře, jsa přec nucen hráti, kdybyste odmítl vsaditi jeden život proti třem ve hře, při níž z nekonečna možností jest jedna pro vás, kdyby bylo možno vyhráti nekonečnost života nekonečně blaženého. Ale zde jest možnost vyhráti nekonečnost života nekonečně blaženého, možnost zisku proti konečnému množství možných ztrát, a to, co dáváte v sázku, jest konečné. To je pravidlem v každé hře: všude, kde jest nekonečno a kde naprosto není nekonečnost možností ztráty proti možnosti výhry, není vůbec proč váhati, je třeba dáti vše. A tak, když jsme nuceni hráti, máme se zřící rozumu, abychom zachovali život, spíše než dáti jej v sázku pro nekonečnou výhru, tak pravděpodobnou jako ztráta ničeho.

Neboť nic nepomůže říci, že jest nejisto, zdali vyhrajeme, a že jest jisto, že dáváme něco v sázku, a že nekonečná vzdálenost, která jest mezi jistotou toho, že se vydáváme v sázku, a nejistotou toho, že vyhrajeme, vyrovná konečné dobro, které jistě vsázíme, nekonečnu, které jest nejisté. Tak tomu není; každý hráč sází s jistotou, aby vyhrál s nejistotou, a přece sází jistě konečno, aby nejistě vyhrál konečno, aniž hřeší proti rozumu. Není nekonečné vzdálenosti mezi touto jistotou toho, že se dáváme v sázku, a nejistotou výhry; to je nesprávné. Vskutku jest

nekonečno mezi jistotou, že vyhraje, a jistotou, že prohraje. Ale nejistota výhry jest úměrná jistotě toho, co sázíme, a to v poměru možností zisku a ztráty; a tím se stává, že, je-li stejně mnoho možností na té i na oné straně, hraje se rovným za rovné; a tehdy jistota toho, že se dáváme v sázku, rovná se nejistotě výhry: ani řeči o tom, že by byla od ní nekonečně vzdálena. A tak jest náš návrh nesmírně přesvědčivý, když máme konečno dáti v sázku ve hře, v níž je stejná pravděpodobnost výhry i prohry, a když možno vyhráti nekonečno. To lze dokázat; a jsou-li lidé schopni nějaké pravdy, je to tato. — Přiznávám to, souhlasím. Ale přece, což není možno viděti, co za tou hrou vězí? — Ano, Písmem i jinak. —

Ano, ale mám ruce spoutány a ústa němá: nutíte mne vsaditi, a nejsem na svobodě; nepolevíte mi, a jsem z těch, že nemohu věřiti. Co tedy mám učiniti? —

To je pravda. Ale vězte alespoň, že vaší neschopností uvěřiti, když vás přece rozum k ten mu vede a vy přes to nemůžete, jsou vinny vaše náruživosti. Usilujte tedy přesvědčiti sebe nikoli rozmnožením důkazů Boha, nýbrž zmenšením svých vášní. Chcete dojíti víry, ale neznáte cesty k ní; chcete se vyléčiti z nevěry a žádáte léku: ptejte se těch, kteří byli spoutáni jako vy a kteří nyní dávají v sázku všecko své dobro; tito lidé znají tuto cestu, kterou byste se chtěl dáti, a jsou vyléčeni z choroby, z níž se chcete vyléčiti vy. Držte se toho způsobu, jímž začali oni: toho, že konali vše, jako by věřili; žehnejte se svěcenou vodou, dávejte na mše atd. Zcela přirozeně vás to přivede k víře a zpitomí vás. — Ale právě toho se bojím. — A proč? Co můžete ztratiti?

Ale důkazem toho, že tato cesta tam vede, jest, že oslabí vaše náruživosti, které jsou vám velkou překážkou.

Konec této rozmluvy. Nuže, co zlého se vám stane, jestliže se k tomu odhodláte? Budete věrný, čestný, pokorný, vděčný, dobročinný, budete upřímným, pravým přítelem. Nebudete arcit' v otrávených rozkoších, ve slávě, v radovánkách; ale nebudete za ně míti žádných jiných? Pravím vám, že tím získáte už na tomto světě; a že na každém kroku, jež učiníte na této cestě, budete vídati tolik jistoty výhry a tolik nicoty toho, co dáváte v sázku, že nakonec poznáte, že jste vsadil na věc jistou, nekonečnou, za kterou jste nedal nic. —

Ó, tato řeč mě uchvacuje, strhuje! —

Jestliže se vám tato řeč líbí a zdá se vám přesvědčující, vězte, že jest proslovena mužem, který se předtím i potom vrhl na kolena a prosil onu nekonečnou a nedílnou Bytost, jíž podrobuje celou bytost svoji, aby si podrobila též celou vaši bytost pro vaše vlastní dobro a pro svou slávu; a že se takto síla spojuje s touto nízkostí.

3. Proti ateistům. [23]

Ať se poučí aspoň, jaké jest ono náboženství, proti němuž bojují, dříve než budou útočiti. Kdyby se toto náboženství chlubilo, že jasně poznává Boha a že jej zná zjevně a nezastřeně, boj ováti proti němu znamenalo by tvrditi, že na světě nevidíme nic, co by jej ukazovalo tak zjevně. Ale protože naopak říká, že lidé jsou ve tmách a vzdáleni Boha, že se Bůh skryl jejich poznání, že si dokonce takové jméno dává v Písmě (Deus absconditus [24]); a konečně, usiluje-li stejně zjistiti tyto dvě věci, totiž, že Bůh zřídil viditelné znaky v církvi, aby se dal poznati těm, kdož jej budou upřímně hledati, a že je přece zakryl tak, že bude poznán jenom těmi, kteří ho hledají celým srdcem svým: jaký prospěch mohou z toho míti, když nedbajíce, jak sami vyznávají, aby hledali pravdu, volají, že nic jim ji neukazuje? Neboť právě tato nevědomost, v níž jsou sami a kterou vytýkají církvi, dokazuje jednu z věcí, které tvrdí církev, ale nedotýká se druhé, a potvrzuje její učení, místo aby je vyvracela.

Aby je vyvrátili, musili by volati, že vynaložili všecko své úsilí, aby je hledali všude, i v tom, co tu k poučení podává církev, ale bez jakéhokoli uspokojení. Kdyby takto mluvili, vyvraceli by vskutku jedno z jejích tvrzení. Ale doufám, že zde ukáží, že nikdo rozumný nemůže takto mluvit, ba odvažují se říci, že nikdy nikdo tak neučinil. Jest dosti známo, jak si počínají ti, kdož jsou tohoto smýšlení. Myslí, že na své poučení vynaložili už mnoho, když ztrávili několik hodin četbou některé knihy Písma a když se některého duchovního zeptali na pravdy víry. Potom se už vychloubají, že hledali bez úspěchu v knihách i mezi lidmi. Ale po pravdě jim řeknu, co jsem často říkal, že tato nedbalost není snesitelná; nejde tu přece o nicotný zájem cizí osoby, abychom si takto počínali; jde o nás samy a o naše všecko.

Nesmrtelnost duše jest věc, na níž nám tolik záleží, která se nás tak hluboce dotýká, že bychom musili pozbyti všeho citu, aby nám bylo lhostejno, zdali víme, jak se věc má. Všecky naše skutky i naše myšlenky musí se bráti cestami tak různými podle toho, zdali bude možno doufati ve věčná dobra či nic, že jest nemožno učiniti rozumně a rozvázně jediný krok jinak, než zařídíme-li jej se zřením k této věci, která musí býti naším cílem.

A tak jest náš přední zájem a naše první povinnost, abychom si ujasnili tuto otázku, na níž závisí všecko naše jednání. A proto činím nesmírný rozdíl mezi těmi, kteří nejsou o této pravdě přesvědčeni, a těmi, kteří žijí netrápíce se tím a nemyslíce na to.

Mohu mí ti jenom soucit s těmi, kdož upřímně stenají v této pochybnosti, kdož ji považují za svrchované neštěstí a nešetříce ničeho, aby z ní vyvázli, činí z tohoto hledání své hlavní a nejvážnější zaměstnání.

Ale na ty, kteří tráví svůj život, nemyslíce na tento poslední cíl života, a jediné z toho důvodu, že sami nedocházejí jasného poznání, které by je o tom přesvědčilo, nedbají hledati je jinde a důkladně zkoumati, zdali tato domněnka je z těch, které lid přijímá z důvěřivé prostoduchosti, či z těch, které, byť o sobě nejasné, mají přece velmi pevné a nezvratné zdůvodnění — na ty hlédím zcela jinak.

Tato netečnost ve věci, při níž běží o ně samy, o jejich věčnost, o jejich všecko, více mě dráždí než dojíká; ohromuje mě a děsí: je to pro mne cosi obludného. Neříkám to z nábožného zápalu duchovní zbožnosti; míním naopak, že člověk musí míti tento cit z důvodu zájmu lidského a ze zájmu sebelásky: k tomu jest potřebí viděti jenom tak bystře, jako vidí lidé nejméně osvícení.

Nemusíme míti ducha příliš vynikajícího, abychom pochopili, že zde na zemi není pro nás uspokojení opravdového a trvalého, že všechny naše rozkoše jsou pouhá marnost, že naše strasti jdou do nekonečna a že konečně smrt, která nám hrozí každou chvíli, v několika málo letech nás neklamně a nezbytně postaví před hroznou nutností, býti na věky zničení nebo nešťastni.

Nic není jistějšího než to, nic strašnějšího. Hrajme si na hrdiny, jak se nám zlíbí. — toť jest konec, který očekává i nejkrásnější život na světě. Uvažujme o tom a řekněme potom, zdali není nepochybné, že blaho tohoto života jest jenom v naději na jiný život, že jsme šťastni jenom do té míry, jak se této naději přibližujeme, a že tak, jako nebude už neštěstí pro ty, kdož měli úplnou jistotu věčnosti, není také štěstí pro ty, kteří o ní nemají nižádné tuchy.

Je tedy zajisté veliké zlo býti v této pochybnosti; ale jest aspoň nezbytnou povinností hledati, když jsme v této pochybnosti; a tak ten, kdo pochybuje a nehledá, jest zároveň i velmi nešťasten i velmi nespravedlivý; a je-li při tom klidný a spokojen, hlásí-li se veřejně k tomu, dokonce se tím chlubí a vytváří-li právě z tohoto stavu základ své radosti a své chlouby, nemám slov, abych označil tvora tak výstředního.

Kde je možno vzíti tyto názory? Jaký zdroj radosti nalézá kdo v tom, že nečeká již nic nežli strasti bez konce a bez pomoci? Jaký důvod k vychloubání, ocítám-li se v neproniknutelných temnotách, a jak je možno, že takové usuzování se děje v člověku rozumném?

„Nevím, kdo mě přivedl na svět, ani, co je svět, ani, co jsem já sám. Jsem v strašné nevědomosti všeho. Nevím, co je moje tělo, mé smysly, má duše, ba i ta část mne, která myslí to, co pravím, která uvažuje o všem a o sobě samé a sebe nezná více než všecko ostatní. Vidím tyto strašné prostory vesmíru, které mne obklopují, a jsem připoután ke koutku tohoto nesmírného prostoru, aniž vím, proč

jsem postaven na toto místo a ne na jiné, ani, proč tato krátká doba, která je mi dána k životu, jest mi vymezena na tento a ne na jiný úsek celé věčnosti, která byla přede mnou a jest za mnou. Vidím na všech stranách jenom nekonečnosti, jimiž jsem obklopen jako atom a jako stín, který trvá jen okamžik, a to nenávratný. Vše, co vím, jest, že musím brzy umřít; ale nejméně znám právě tuto smrt, které nemohu uniknouti.

Jako nevím, odkud přicházím, tak nevím ani, kam jdu; a vím jenom, že, odejda z tohoto světa, upadnu na věky buď do nicoty nebo do rukou rozhněvaného Boha, ale nevím, který z těchto dvou stavů má mi býti na věky údělem. Toť můj stav, samá mdloba a nejistota. A z toho ze všeho usuzuji, že musím tedy ztráviti všechny dny života svého bez pomýšlení na to, abych vypátral, co se se mnou asi stane. Možná, že bych dovedl nalézt nějaké vysvětlení ve svých pochybnostech; ale nechci si dáti práci s tím, ani neučiním jediný krok, abych je hledal; a potom, hledě s opovržením na ty, kdož se souží touto starostí, půjdu bez obezřelosti a bez obavy, abych zkusil tuto důležitou událost a povolně nechal se vésti na smrt, jsa v nejistotě stran věčnosti svého budoucího života.“ (Ať měli jakoukoli jistotu, je to spíše důvod zoufalství nežli marnosti).

Kdo by si přál míti přítelem člověka, který takto mluví? Kdo by si ho vyvolil mezi ostatními, aby mu svěřil své zájmy? Kdo by se k němu utíkal ve svých zármutcích? A — zkrátka — k jakému životnímu úkolu mohli bychom jej určit?

Vpravdě jest chloubou náboženství, že nepřáteli má lidi tak nerozumné; a jejich odpor jest mu tak málo nebezpečný, že naopak potvrzuje jeho pravdy; neboť víra křesťanská zdůrazňuje takřka jenom tyto dvě věci: porušenost lidské přirozenosti a vykupitelské dílo Ježíše Krista. Nuže, tvrdím, že nepřispívají-li svatostí svých mravů k důkazu o pravdivosti vykoupení, alespoň smýšlením tak zvrhlým přispívají znamenitě k důkazu, že lidská přirozenost jest porušena.

Nic není pro člověka tak důležité jako jeho stav, nic mu není tak strašné jako věčnost; takže zjev, že jsou lidé lhostejní ke ztrátě své duše a k nebezpečí věčných běd, není naprosto přirozený. Bývají zcela jiní vzhledem ke všem ostatním věcem: bojí se i těch nejnicotnějších, předvídají je, cítí je; a zrovna týž člověk, který prožívá tolik dní a nocí v zuřivosti a v zoufalství nad ztrátou úřadu nebo pro nějakou domnělou urážku na cti, zrovna týž je to, který ví, že smrtí rázem ztratí všecko, a přece žije klidně a bez pohnutí. Jest cosi nestvůrného, vidíme-li v témž srdci a v téže době onu citlivost pro věci nejnepatrnější a tuto zvláštní bezcitnost pro nejvýznamnější. Je to nepochopitelné omámění a nepřirozená bezstarostnost, která svědčí o všemohoucí síle, jež ji způsobuje. [25]

Jistě jest jakási podivná zvrácenost v přirozenosti člověka, vychloubá-li se, že jest v tomto stavu, v němž se zdá být neuvěřitelné, že by mohl jeden jediný člověk

žiti. A přece zkušenost mi jich ukazuje tolik, že by to bylo překvapující, kdybychom nevěděli, že se většina těch, kdož se mezi ně hrnou, přetvařuje a že nejsou takoví ve skutečnosti. Jsou to lidé, kteří slyšeli, že dobrý mrav společenský záleží v této ztřeštěnosti. Říkají, že strásl jho, avšak vskutku se jen pokoušejí napodobiti jiné. Ale nebylo by nesnadno vyložiti jim, jak se mýlí, hledají-li takto úctu. Takto se úcta nezískává, dokonce už ne mezi lidmi dobré společnosti, kteří rozumně soudí o věcech a kteří vědí, že jediná cesta k úspěchu ve společnosti jest jeviti se čestným, věrnými, rozvážným a schopným prospěti svému příteli; neboť lidé už od přírody mají rádi jen to, co jim může býti k užitku. Nuže, jaký prospěch máme, slyšíme-li od někoho, že strásl jho, že nevěří, že by byl Bůh, který bdí nad jeho skutky, že se pokládá za jediného pána svého jednání a že z něho míní odpovídati jen sobě samému? Myslí, že nás tím přiměje, abychom do budoucna měli k němu velkou důvěru, abychom od něho očekávali útěchy, rady a pomoci ve všech potřebách života? Domnívají se, že nás velice potěšili, řeknou-li nám, že věří, že naše duše jest jenom trocha vánku a dýmu, a řeknou-li nám to dokonce pyšným a samolibým tónem? Cožpak je to něco, o čem by se mluvilo tak vesele? Není to naopak věc, o níž by se mělo mluvit smutně, jako o věci na světě nej smutnější?

Kdyby o tom přemýšleli vážně, poznali by, že je to pochopeno tak špatně, že se to tak protiví zdravému rozumu, takový opak čestnosti a každým způsobem tak vzdáleno oněch jemných mravů, o něž usilují, že by spíše dovedli napravití než pokaziti ty, kteří by měli nějaký sklon následovati jich. A vskutku: požádejte jich, aby vám vyložili své smýšlení a uvedli důvody, proč pochybují o náboženství; povědí vám věci tak slabé a nízké, že vás přesvědčí o opaku. Velmi vtipně jim v té věci kdosi jednou pověděl: „Budete-li ještě dále takto dokazovati, opravdu mě obrátíte na víru.“ A měl pravdu; vždyť kdo by se nehrozil žiti ve smýšlení, v němž máme za druhy lidi tak hodné opovržení?

A tak ti, kdož takové názory jenom předstírají, jsou asi velmi nešťastni, znásilňují-li svou povahu, aby se stali nejdrzejšími mezi lidmi. Jsou-li v hloubi svého srdce rozmrzelí, že už nemají jasného poznání, ať to nezapírají; toto přiznání nebude jim nikterak k hanbě. Hanba jest jenom nehanbiti se. Nic tak nesvědčí o svrchované chudobě ducha, jako to, že nepoznáváme, jaké jest neštěstí člověka bez Boha; nic tak neprozrazuje špatnou náklonnost srdce, jako to, že si nepřejeme, aby zaslíbení věčného života byla pravdivá; nic není zbabělejšího než stavěti se statečným proti Bohu. Ať tedy ponechají tyto bezbožné řeči těm, kteří se narodili tak nešťastně, že jsou jich schopni; ať jsou aspoň slušnými lidmi, nemohou-li býti křesťany, a ať konečně uznají, že jsou jenom dva druhy lidí, které možno nazvati rozumnými: *bud' ti, kteří slouží Bohu z celého srdce svého, protože jej znají, nebo tí, kdož ho celým srdcem svým hledají, protože ho neznají.*

Ale ti, kdož žijí neznajíce a nehledajíce ho, sami sebe považují za tak málo hodny své vlastní péče, že nejsou hodni péče druhých a že člověk musí v sobě mít všecko milosrdenství onoho náboženství, jímž oni pohrdají, aby jimi nepohrdal tak, že by je zůstavil v jejich pošetilosti. Ale protože nás toto náboženství zavazuje, abychom je stále, pokud budou živi, považovali za schopny milosti, která je může osvítiti, a abychom věřili, že zakrátko mohou býti více naplněni věrou nežli my a že naopak my můžeme upadnouti v zaslepenost, v níž jsou oni: máme pro ně činiti to, co bychom chtěli, aby se učinilo pro nás, kdybychom byli na jejich místě: vybízeti je, aby se smílovali sami nad sebou a učinili aspoň několik kroků na zkoušku, zdali nenajdou osvícení. Ať této četbě věnují několik z těch hodin, které jinde tráví tak neužitečně; ať se do ní dají s jakýmkoli odporem, snad přece něco najdou anebo aspoň při tom mnoho neztratí. Ale ti, kdož k ní přistoupí s dokonalou upřímností a s opravdovou touhou nalézt pravdu, doufám, že dojdou uspokojení a budou přesvědčeni důkazy tak božského náboženství — důkazy, které jsem zde shromáždil. [\[26\]](#)

ČÁST TŘETÍ.

MYŠLENKY O ROZLIČNÝCH NÁMĚTECH.

Ti, kdož jsou zvyklí usuzovati citem, nechápou věcí rozumových, neboť chtějí hned proniknouti věc pohledem a nejsou zvyklí hledati zásady. A naopak druzí, kdož jsou zvyklí mysliti podle zásad, nechápou ničeho z věcí citových, protože v nich hledají zásady a nedovedou postihnouti jediným pohledem.

*

Pravá výmluvnost posmívá se výmluvnosti; pravá mravnost posmívá se mravnosti, t.j. mravnost úsudková posmívá se mravnosti ducha, která nemá pravidel.

Neboť k úsudku náleží cit, jako vědy náležejí rozumu; jemnost je plod soudu mravního, geometrie jest plod ducha.

Vysmívati se filosofii jest opravdu filosofovati.

*

Jako si kazíme rozum, tak si kazíme i cit.

Pěstujeme rozum i cit rozmluvami, rozmluvami rozum i cit též kazíme. A tak dobré nebo špatné hovory jej pěstují nebo kazí. Je tedy nesmírně důležité umět dobře voliti, abychom obé vypěstovali a nezkazili; a nemůžeme takto voliti, jestliže jsme jich už nevypěstili a nezkazili. Je to tudíž kruh; šťastni jsou ti, kdož z něho vyvážnou.

*

Čím kdo má více ducha, tím více nalézá lidí původních; všední lidé nepozorují rozdílů mezi lidmi.

*

Obyčejně se lépe přesvědčujeme důvody, které jsme našli sami, nežli těmi, které vznikly v rozumu jiných.

*

Výmluvnost, která přesvědčuje lahodou, nikoli převahou, je tyran, nikoli král.

*

Tvoříce nějaké dílo, poznáváme až na konci, co má býti na začátku.

*

Jest potřebí příjemna i skutečna; ale i ono příjemno má býti vzato z pravdy.

*

Výmluvnost jest malba myšlenky; a tak ti, kteří namalovavše již, ještě něco přidávají, tvoří obraz a ne podobiznu.

*

Ti, kdož tvoří antithese tím, že znásilňují slova, jsou jako stavitelé, kteří dělají slepá okna pro souměrnost: jejich pravidlem není správně mluvit, nýbrž tvořit správné obrazce.

*

Všecky nepravé krásy, které káráme u Cicerona, mají své obdivovatele, a to velmi četné.

*

Krása básnická. Jako se říká krása básnická, tak by se mělo říkat též krása geometrická a krása medicinská; ale neříkáme. A důvod toho jest, že dobře víme, jaký jest předmět geometrie a že záleží v důkazech, i jaký jest předmět medicíny a že záleží v léčení; ale nevíme, v čem záleží půvab, který jest předmětem básnictví. Nevíme, co je ten přirozený vzor, jež třeba napodobovati; a neznajíce ho, vynalezli jsme jakési podivínské výrazy: „zlatý věk, zázrak našich dnů, dar osudu“ atd.; a tomuto žvastu říkáme krásy básnické.

Ale kdo si představí ženu podle tohoto vzoru, který záleží v tom, že maličkosti vyjadřuje velikými slovy, uvidí hezkou slečinku, samé zrcátko a samý řetízek, a zasměje se tomu, protože lépe víme, v čem záleží půvab ženy, nežli, v čem půvab

veršů. Ale ti, kdo by se v tom neznali, obdivovali by se jí v takovémto vyšňoření; a jest hodně vesnic, kde by ji pokládali za královnu; a proto znělkám, vyrobeným podle toho vzoru, říkáme vesnické královny.

*

Lidé rádi nazývají krále princem, protože to snižuje jeho hodnost.

*

Někteří spisovatelé, mluvící o svých dílech, říkají: Má kniha, moje poznámky, moje povídka atd. Načichli svými měšťáky, kteří mají svůj dům a stále „v mém domě“ v ústech. Lépe by udělali, kdyby říkali: Naše kniha, naše poznámky, naše povídka atd. — neboť v tom bývá obyčejně více cizího majetku nežli jejich.

*

Chcete, aby o vás lidé dobře smýšleli? Nemluvte o sobě!

*

Nebyly mi po chuti tyto zdvořilosti: Velice jsem vás obtěžoval; bojím se, že vás nudím; bojím se, že to bude příliš dlouhé. — Buďto návštěva upoutá nebo popudí.

*

Máme se sami poznávat: i kdyby nás to nepřivedlo k poznání pravdy, učí nás alespoň řídit svůj život, a nad to nic není správnějšího.

*

Neučíme lidi býti čestnými, učíme je všemu ostatnímu; a nikdy si tak nezakládají na tom, že znají všechno ostatní, jako na tom, že jsou čestní lidé. Honosí se, že znají jenom jedinou věc, které se vůbec neučí.

*

Jsou neřesti, které se nás drží jenom jinými neřestmi, a utneme-li kmen, odpadnou jako větve.

*

Ačkoliv lidé nemívají naprosto zájmu na tom, co povídají, nemusíme z toho naprosto usuzovat, že nelžou; neboť jsou lidé, kteří lžou jen proto, aby lhali.

*

Věci mají různé vlastnosti a duše různé náklonnosti; neboť nic z toho, co se nabízí duši, není jednoduché, a duše se nikdy ničemu neoddává jednoduše. Tím se stává, že pro jednu a touž věc pláčeme i smějeme se.

*

Čas hojí bolesti i spory, protože se mění člověk, není to už táž osoba. Ani urážející ani uražení nejsou titíž. Je to jako národ, jež jsme popudili a jež bychom opět uviděli po dvou pokoleních; jsou to zase Francouzi, ale nikoli titíž.

*

Naše přirozenost jest v pohybu; úplný klid je smrt.

*

Nic není člověku tak nesnesitelné jako býti v úplném klidu, bez vášní, bez zaměstnání, bez zábavy, bez přičinění. Tehdy pocítuje svou nicotu, svou opuštěnost, svou neschopnost, svou závislost, svou bezmocnost, svou prázdnotu. Z hloubi jeho duše vyvstane ihned nuda, zasmušilost, smutek, bol, omrzlost, zoufalství.

*

Líbí se nám jenom boj, ale nikoli vítězství. Rádi vidáme zápasy zvířat, nikoli vítěze rozzuřeného nad přemoženým. Co jsme chtěli vidět, ne-li konec vítězství? A jakmile nastane, jsme ho sytí. Tak tomu jest ve hře, tak v hledání pravdy. V hádkách rádi pozorujeme boj názorů; ale uvažovati o nalezené pravdě — to nikoli. Abychom na ni rádi upozornili, musíme ukázati, jak se z hádky rodí. Rovněž tak při vášních: jest příjemné viděti, jak dvě opačné se střetnou; ale když jedna ovládne, je to už jenom surovost. Nehledáme nikdy věci, nýbrž vyhledávání věcí. Tak v divadelní hře klidné výjevy beze strachu nestojí za nic, ani krajní strasti bez naděje, ani hrubá, smyslná láska, ani drsná přísnost.

*

Maličkost nás utěší, protože maličkost nás zarmoutí.

*

Lidé se zaměstnávají honěním míče a zajíce; je to zábava i králů.

*

Jsme tak domýšliví, že bychom chtěli býti známi celému světu, ba i lidem, kteří přijdou, až nás už nebude; a jsme tak ješitní, že úcta pěti nebo šesti osob, které jsou kolem nás, baví nás a uspokojuje.

*

Ješitnost je tak zahnížděna v srdci lidském, že i voják, záškodník, kuchař i krosnář se chlubívá a chce míti své obdivovatele; ba i filosofové chtějí je míti. A ti, kteří píší proti, chtějí míti slávu, že dobře psali; a ti, kdož je čtou, chtějí míti slávu, že to čtli; a možná, že i já, jenž toto píši, mám tuto touhu; a možná, že ti, kteří to budou čísti...

*

Obdiv kazí všechno už od dětství. Ó, jak je to dobře pověděno! Ó, jak dobře učinil! Jak jest moudrý! atd.

*

Zvědavost jest jenom ješitnost. Nejčastěji toužíme věděti jenom proto, abychom o tom mohli mluvit. Jinak bychom necestovali po moři, kdybychom o tom nikdy nic nevyprávěli, totiž jen pro rozkoš, že vidíme moře, a bez naděje, že bychom někdy o tom povídali.

*

Pravý přítel jest něco tak prospěšného, i pro nejmocnější pány, aby o nich dobře mluvil a aby je podporoval i za jejich nepřítomnosti, že mají vynaložiti všechno, aby přátele měli. Ale ať volí dobře; neboť vynaloží-li všechno pro hlupáky, nebude jim to nic platno, ať by o nich jakkoli dobře mluvili; a dokonce ani nebudou o nich

dobře mluvíti, uznají-li o sobě, že jsou slabší; a tak je budou ve společnosti pomlouvati.

*

Ferox gens, nullam esse vitam sine armis rati.[27] Raději mají smrt nežli mír; druzí mají raději smrt než válku.

Každá domněnka může býti milejší nežli život, k němuž láska zdá se tak silná a tak přirozená.

*

Lahoda slávy je tak veliká, že ať ji připoutáme k čemukoli, i k smrti, máme ji rádi.

*

Kdo bude chtít zúplna poznat lidskou nicotu, ať jen přemýšlí o příčinách a následcích lásky! Příčinou její jest jakési „cosi“ (Corneille) [28], a její následky bývají hrozná, ohromná. Ono „cosi“, taková maličkost, že ji nelze rozeznati, otřásá celou zemí, knížaty, vojsky, celým světem.

Nos Kleopatřin: kdyby byl býval kratší, celá tvářnost země by se byla změnila.

*

In omnibus requiem quaesivi.[29] Kdyby náš úděl byl opravdu blažený, nemusili bychom zábavou od něho odvracet své myšlenky, abychom se učinili šťastnými.

*

Šalomoun a Job nejlépe poznali a nejlépe vyjádřili bídu člověka: prvý nejšťastnější, druhý nejnešťastnější; jeden poznal marnost rozkoší ze zkušenosti, druhý pravdivost běd.

*

Velicí i malí mívají tytéž nehody, tytéž hořkosti i tytéž vášně; ale jeden jest na kole nahoře, druhý blíže středu, takže méně zmítán týmiž pohyby.

*

Bezstarostně spějeme do propasti, když si dáme něco před sebe, abychom ji nemohli vidět.

*

Představme si množství lidí v okovech, všechny odsouzené k smrti; protože několik z nich bývá každý den utraceno před očima ostatních, ti, kteří zbývají, vidí svůj vlastní osud v osudu svých bližních, a hledíce navzájem na sebe bolestně a bez naděje, čekají, až dojde na ně. To jest obraz údělu lidského.

*

Když uvažuji o krátkosti svého života, pohlceného v předcházející i následující věčnosti, o malém prostoru, který vyplňuji, o i tom, který vidím, pohříženém v nekonečné nesmírnosti prostorů, kterých neznám a které neznají mne: děším se a divím, že jsem zde a ne jinde; neboť není důvodu, proč zde a ne jinde, proč nyní a ne jindy. Kdo mě sem postavil? Z čího rozkazu a řízení bylo mi určeno toto místo a tato doba? Memoria hospitis unius diei praetereuntis.[\[30\]](#)

*

Věčné mlčení těchto nekonečných prostorů mě děsí.

*

Poslední akt je krvavý, ať jakkoli krátká jest celá ostatní hra: nakonec hodí se na hlavu trochu hlíny a je navždy konec.

*

Že domýšlivost jest spojena s bídou, toť svrchovaná nespravedlnost.

*

Mnohem více bych se bál mýlit se a zjistiti, že náboženství křesťanské je pravé, než nemýlit se ve víře v jeho pravost.

*

Abychom od Boha něčeho dosáhli, musí být vnějšek spojen s nitrem; to jest máme kleknouti, modliti se rty atd., aby pyšný člověk, jenž se nechtěl podrobiti Bohu, byl nyní podroben stvoření. Očekávati pomoc od tohoto vnějšku značí pověrečnost, nechtít jej spojití s nitrem značí pýchu.

*

Jest málo pravých křesťanů, míním právě ve víře. Jest mnoho těch, kteří věří, avšak z pověry; jsou mnozí, kteří nevěří, ale ze svévole: málo jich jest mezi obojími.

Do toho nepojímám ty, kdož žijí v opravdové zbožnosti mravů, ani ty, kdož věří citem svého srdce.

*

Skrývají se v davu a volají na pomoc množství. Hluk. *Autorita*. Tolik ještě chybí, aby věc, o níž jste slyšeli, byla pravidlem vaší víry, že nemáte věřiti ničemu, jestliže se nevžijete do stavu, jako byste o tom nikdy nebyli slyšeli.

K víře vás musí přivést váš souhlas se sebou samými a stálý hlas vašeho rozumu a nikoli jiných.

Věřiti je tak důležité! Sto protiv bylo by pravdivých.

Kdyby starobylost byla pravidlem víry, byli tedy staří bez pravidla? Kdyby všeobecný souhlas, což, kdyby lidé byli mrtvi?

Nepřává pokora, pýcha.

Zvedněte roušku. Nadarmo byste se namáhali; a tak musíte věřiti nebo popírati nebo pochybovati. Nebudeme tedy míti pravidla? Soudíme o zvířatech, že dobře činí, co činí: nebude žádného pravidla k souzení lidí?

Zapírati, věřiti a dobře pochybovati jest člověku to, co běžeti koni.

Trest těch, kdož hřeší, blud.

*

Víra říká správně to, čeho neříkají smysly, ale nikoli opak toho, co ony vidí. Jest nad nimi, nikoli proti nim.

*

Poslední krok rozumu jest uznati, že jest nekonečné množství věcí, které jej přesahují. Jest jenom sláb, nedospěje-li k tomuto poznání.

Přesahují-li jej věci přirozené, co řekneme o nadpřirozených?

Moudrost nás posílá v dětství: Nisi efficiamini sicuti parvuli.^[31] Nic není rozumu tak přiměřené, jako toto popření rozumu.

*

Srdce má své důvody, jichž rozum naprosto nezná; to víme z tisícerych věcí. Pravím, že srdce miluje nekonečnou bytost přirozeně, i se- be přirozeně, jak se čemu oddá; a zatvrzuje se proti jednomu nebo druhému — podle své volby. Zavrhl jste jedno a ponechal druhé: milujete se z rozumu?

*

Boha cítí srdce, nikoli rozum. Toť jest víra: Bůh citelný srdci, nikoli rozumu.

*

Místo abyste si naříkali, že Bůh se skryl, vzdávejte mu díky za to, že se tolik zjevil; a vzdávejte mu díky i za to, že se nezjevil pyšným mudrcům, nehodným poznati Boha tak svátého.

Dvojí lidé ho znají: ti, kdož mají srdce pokorné a milují poníženost, ať mají jakýkoli stupeň ducha, vysoký nebo nízký; a ti, kdož mají dosti ducha, aby spatřili pravdu, ať se jí jakkoli vzpírají.

*

Proč mě zabíjíte? I což! Nebydlíte za vodou? Kdybyste, příteli, bydlil na této straně, byl bych vrah a bylo by nespravedlivé takto vás zabít; ale protože bydlíte na druhé straně, jsem hrdina a to je spravedlivé.

*

Na čem založí řízení světa, jemuž chce vládnouti? Snad na rozmaru každého jednotlivce? Jaký zmatek! Na spravedlnosti? Nezná jí.

Kdyby ji znal, zajisté by nebyl stanovil tuto zásadu, nejrozšířenější ze všech, které jsou mezi lidmi, totiž aby se každý řídil mravy své země; zář opravdové spravedlnosti byla by si podmanila všechny národy, a zákonodárci nebyli by si vzali za vzor rozmary a vrtochy Peršanů a Němců místo této trvalé spravedlnosti. Viděli bychom ji zavedenu všemi státy světa a ve všech dobách; zatím však nevidíme nic spravedlivého nebo nespravedlivého aby se jeho hodnota neměnila změnou

podnebí. Tři stupně výše k pólu převracelí všecko právo, jediný poledník rozhoduje o pravdě; za málo let vlády mění se základní zákony; právo má svá období, vstup Saturna do znamení Lva značí nám počátek nějakého zločinu. *Roztodivná spravedlnost, kterou ohraničuje reka! Pravda před Pyrenejemi blud za nimi!*

Prohlašují, že spravedlnost není v těchto zvyklostech, nýbrž že spočívá na přirozených zákonech, známých v každé zemi. Jistě by to tvrdili umíněně, kdyby nerozvážná náhoda, která zplodila lidské zákony, byla nalezla alespoň jediný zákon, který by byl všeobecný; ale směšné jest, že se rozmar lidí tak střídal, že jich naprosto není.

Loupež, krvesmilstvo, vraždění dětí i otců — všecko už bylo mezi skutky ctnostnými. Může být něco divnějšího než to, aby nějaký člověk měl právo zabít mě proto, že bydlí za vodou, a že jeho panovník má spor s panovníkem mým, ačkoli já s ním nemám nic?

Jistě jsou přirozené zákony; ale ten porušený milý rozum porušil všecko: Nihil amplius nostrum est; quod nostrum dicimus, artis est.[\[32\]](#) — Ex senatus consultis et plebiscitis crimina exercentur.[\[33\]](#) — Ut olim vitiis, sic nunc legibus laboramus.[\[34\]](#)

Z tohoto zmatku pochází, že jeden říká, že podstatou spravedlnosti jest autorita zákonodárce, druhý, že prospěch panovníkův, jiný, že současný zvyk, a to je nejjistější; neboť z téhož důvodu nic není spravedlivé samo o sobě; všecko se časem viklá. Zvyk tvoří všecku spravedlnost, jediné z toho důvodu, že jest uznáván; toť mystický základ jeho autority. Kdo jej převádí na jeho princip, ničí jej. Nic není tak chybného jako ty zákony, které odčiňují chyby; kdo jich poslouchá proto, že jsou spravedlivé, poslouchá spravedlnosti, kterou si představuje, ale nikoli podstaty zákona: ta je cele shrnuta v sobě; je to zákon a nic více. Kdo bude chtít zkoumati jeho pohnutku, uzná ji za tak slabou a nicotnou, že, není-li zvyklý uvažovati o divech lidské obraznosti, podiví se, jak mu jedno století dodalo tolik okázalosti a úcty. Umění bouřiti se, vyvracetí státy značí otrásti ustálenými zvyky, a to tak, že pronikáme až k jejich zdroji, abychom ukázali nedostatečnost jejich autority a spravedlnosti. Jest potřebí, říkává se, vrátiti se k základním a původním státním zákonům, které nespravedlivý zvyk porušil. Tak se jistě všecko prohraje; na těchto vážkách nebude správné nic. A přece lid naslouchá rád těmto řečem. Strásá jho, jakmile je ucítí; a mocní toho využívají na jeho zkázu i na zkázu oněch zvědavých zpytatelů uznaných zvyků. Proto nejmoudřejší ze zákonodárců říkal, že pro dobro lidí jest potřebí často je podvádět;[\[35\]](#) a jiný, dobrý politik: Cum veritatem, qua liberetur, ignoret, expedit, quod fallatur.[\[36\]](#) Není třeba, aby pocíoval pravdivost násilné vlády; byla kdysi zavedena bez rozumného důvodu, stala se rozumnou; je potřebí vydávat ji za pravoplatnou, věčnou a za- stírati její

původ, nechceme-li, aby brzy dokonala.

*

„Tento pes je můj“, říkaly ony chudé děti; „to je moje místo na slunci“; to je počátek a obraz násilného zabraní celé země.

*

Proč se řídíme většinou? Snad proto, že má více rozumu? Nikoli, ale více síly.
Proč se řídíme starými zákony a starými názory? Snad že jsou nejsoudnější?
Nikoli, ale jsou jediné a zbavují nás kořene různic.

*

Švýcaři jsou uraženi, nazve-li je někdo šlechtici, a dokazují svůj občanský původ, aby byli uznáni za hodny vysokých úřadů.

*

Jako tvoří móda půvab, tak tvoří též spravedlnost.

*

Spravedlnost je to, co jest ustanoveno; a tak všechny naše ustanovené zákony budou bez zkoumání pokládány za spravedlivé, protože jsou ustanoveny.

*

Největší zlo jsou občanské války. Jsou jisté, chceme-li odměniti zásluhy; neboť všichni řeknou, že mají zásluhy. Zlo, kterého možno se obávati od hlupáka, jenž nastupuje vládu právem svého rodu, není ani tak veliké, ani tak jisté.

*

K řízení kormidla lodi nevolíme z cestujících toho, kdo je z nejlepší rodiny.

*

Svět soudí dobře o věcech, neboť jest v přirozené nevědomosti, která jest pravé místo člověka. Vědy mají dvě krajnosti, které se dotýkají: první jest čirá,

přirozená nevědomost, v níž jsou všichni lidé při svém narození; druhá krajnost je ta, k níž dospívají velicí duchové, kteří, prošeďše vším, co lidé mohou věděti, poznávají, že nevědí nic, a zastihují se v téže nevědomosti, z níž vyšli. Avšak to jest nevědomost učená, která o sobě ví. Ti mezi oběma, kdož vyšli z nevědomosti přirozené a nemohli dospěti k druhé, mají jen jakýsi nátěr tohoto dostačujícího věděni a dělají se moudrými; ti bouří svět a všecko posuzují špatně. Lid a schopní lidé řídí běh světa; oni lidé jím opovrhují a jsou v opovržení. Soudí o všem špatně, ale svět o tom soudí dobře.

*

Slabost člověka jest příčinou tolika krás, které zavádíme, jako umění dobře hráti na loutnu.

To je zlo jenom z naší slabosti.

*

Představujeme si Platona a Aristotela jenom jako pedanty v okázalých pláštích. Byli to však praví mužové a smějící se, jako jiní, se svými přáteli; a když se bavili psaním svých Zákonů a své Politiky, dělali to, jako by si hráli. To byla nejméně filosofická a nejméně vážná část jejich života; filosofičtější byla žiti prostě a klidně.

Psali-li o politice, tedy tak, jako by dělali, pořádek v blázinci. A tvářili se, že o ní mluví jako o věci důležité, jenom proto, že věděli, že blázni, k nimž mluví, považovali se za krále a za císaře. Vmýšleli se do jejich zásad, aby jejich bláznovství zmírnili na zlo co možná nejmenší.

*

Neviděli jste nikdy lidi, kteří stěžujíce si na málo úcty, kterou jim prokazujete, ukazují vám na lidi vznešené, kteří je ctí? Na to bych jim odpověděl: Ukažte mi přednost, kterou jste ony osoby okouzli, a já vás budu ctíti také.

*

Člověk není ani anděl ani zvíře, a stává se, bohužel, že kdo chce dělati anděla, dělá zvíře.

*

Co dovede ctnost člověka, nemá se měřiti jeho vznešenými snahami, nýbrž všedními skutky.

*

Řeči pokorné jsou důvodem pýchy lidem schlubným, důvodem pokory pokorným. Tak i řeči o pyrrhonismu bývají důvodem tvrzení pro tvrdící. Málokdo mluví o pokoře pokorně; málokdo o cudnosti cudně; málokdo o pyrrhonismu pochybovačně. Jsme jenom lež, obojakost, neurovnanost a skrýváme i přetvařujeme se sami sobě.

*

Když se všechno hýbe stejně, nehýbe se zdánlivě nic, jako na lodi. Když všichni tíhnou k prostopášnosti, zdá se, že k ní netáhne nikdo. Ten, kdo se zastaví, upozorňuje na nevázanost ostatních, jako pevný bod.

*

Každá věc zde na zemi je zčásti pravá, zčásti nepravá. Pravda skutečná není taková: jest cele ryzí a cele pravá. Ona směs ji zneuctuje a ničí. Nic není ryze pravdivé; a tak nic není pravdivé, rozumíme-li tím pravdu ryzí. Řeknete, že je pravda, že vražda je špatnost; ano, neboť dobře známe zlo i nepravost. Ale o čem řekneme, že je dobré? Cudnost? Pravím, že nikoli, neboť svět by zhynul. Manželství? Nikoli, zdržlivost jest lepší. Nezabíjeti? Nikoli, neboť nepořádky byly by hrozné a zlí by pozabíjeli všechny dobré. Zabíjeti? Nikoli, neboť to ničí přírodu. Pravdu i dobro máme jen zčásti, a obojí smíšeno se zlem a s nepravdou.

*

Kazatel ukazuje, že člověk bez Boha jest v nevědomosti o všem a v nevyhnutelném neštěstí;[\[37\]](#) neboť chtíti a nemoci jest býti nešťasten. On však chce býti šťasten a míti jistotu nějaké pravdy, a přece nemůže ani věděti, ani netoužiti věděti. Nemůže ani pochybovat!

*

Dvě věci poučují člověka o celé jeho přirozenosti: pud a zkušenost.

*

Pýcha, protiváha všech našich běd; buď skrývá své bědy, nebo, odhaluje-li je, chlubí se, že je zná.

*

Zlo je snadné, jest jich nekonečné množství; dobro téměř jediné. Ale určitý druh zla jest právě tak nesnadno nalézt jako to, co jmenujeme dobrem, a často považujeme za dobro s tímto znakem ono zvláštní zlo. Ba jest potřebí neobyčejné duševní velikosti, aby člověk dospěl až k němu, právě tak jako k dobru.

*

Tomu, co lidé dovedli pochopiti jenom svým nejvyšším bystrozrakým, toto náboženství[38] učilo své děti.

*

Litovati nešťastných není proti žádostivosti; naopak — býváme velice rádi, že můžeme projevit tento důkaz přátelství a zjednati si dobré jméno, že jsme laskavi, třebaže nic nedáváme.

*

Já[39] jest hodno nenávisti; vy, *Mitone*[40] je zakrýváte, vy ho pro to neodstraňujete; jste tedy stále hoden nenávisti. — Nikoli, neboť jednáme-li, jako činíme my, s každým laskavě, nikdo nemá příčiny nenáviděti nás. — To je pravda, kdybychom v *já* nenáviděli jenom nelibost, která nám z něho vzniká. Avšak nenávidím-li je, protože jest nespravedlivé, protože se činí středem všeho, budu je nenáviděti stále.

Zkrátka — *já* má dvě vlastnosti: jest v sobě nespravedlivé tím, že se činí středem všeho; jest druhým nepříjemné tím, že si je chce zotročiti; neboť každé *já* jest nepřítel a rádo by bylo tyranem všech ostatních. Odstraňujete jeho nepříjemnost, ale nikoli nespravedlnost; a tak ho nečiníte milým těm, kdož nenávidí jeho nespravedlnost: činíte je milým jenom nespravedlivým, kteří v něm již nevidí svého nepřitele; a tak zůstáváte nespravedlivý a můžete se líbiti jenom nespravedlivým.

*

Každý je sobě vším, neboť zemře-li, všechno je pro něho mrtvo. A odtud pochází, že každý myslí, že všem jest vším. Nemáme souditi o přírodě podle sebe, nýbrž podle ní.

*

Všecko, což jest na světě, je žádostivost těla nebo žádostivost očí nebo pýcha života: libido sentiendi, libido sciendi, libido dominandi.[\[41\]](#) Nešťastná země prokletí, kterou tyto tři ohnivé řeky spíše rozpalují nežli zavlažují! Blaženi ti, kdož jsouce na těchto řekách, nikoli pohrouženi, nikoli strženi, nýbrž bez pohnutí přebývají a utvrzeni; nikoli stojíce, nýbrž sedíce na místě nízkém a bezpečném, z něhož nepovstávají před světlem, ale když si tam odpočinuli v pokoji, vztahují ruku k tomu, kterýž je má povznést, aby vzpřímeni a pevní stanuli v branách svátého Jerusalema, kdež pýcha již nebude moci jich potříti aniž sraziti; a kteříž přece pláčejí, nikoli proto, že vidí, jak mizejí všechny věci pomíjející, jež proudy vod uchvacují, nýbrž ve vzpomínce na svou drahou otčinu, na nebeský Jerusalem, na nějž neustále vzpomínají za dlouhé doby vyhnanství svého!

*

Trojí žádostivost vytvořila tři sekty, a filosofové neučinili nic jiného, nežli že hověli jedné z těch tří žádostivostí.

*

Dva zákony stačí k řízení celé obce křesťanské lépe nežli všechny zákony politické.[\[42\]](#)

*

Pravé náboženství poučuje o našich povinnostech, o našich slabostech (pýše a žádostivosti) i o léčích (pokoře a umrtvování).

*

Filosofové posvětili neřesti, prisuzující je i samému Bohu; křesťané posvětili ctnosti.

*

Člověk není hoden Boha, ale není neschopen státi se ho hodným. Jest nedůstojno Boha spojití se s člověkem bídným; ale není Boha nedůstojno vyprostiti ho z jeho bídy.

*

Zákon zavazoval k tomu, čeho nedával. Milost dává to, k čemu zavazuje.

*

Poznání Boha bez poznání naší bídy rodí pýchu. Poznání naší bídy bez poznání Boha rodí zoufalství. Poznání Ježíše Krista tvoří střed, protože v něm nalézáme i Boha i svoji bídu.

*

Křesťanství je podivné! Nařizuje člověku, aby uznal, že jest nízký, ba mrzký; a nařizuje mu, aby se snažil býti podoben Bohu. Bez takovéto protiváhy by ho toto povznášení činilo hrozně nicotným, nebo toto ponižování strašně podlým.

*

Dignior plagis quam osculis non timeo, quia amo.[\[43\]](#)

*

Není na zemi nic, co by neukazovalo buď bídu člověka nebo boží milosrdenství; buď bezmocnost člověka bez Boha nebo moc člověka ve spojení s Bohem.

*

Příroda má přednosti, aby ukázala, že jest obrazem Boha; a vady, aby ukázala, že jest *jenom* obrazem jeho.

*

Slaboši jsou lidé, kteří znají pravdu, ale zastávají se jí jenom potud, pokud se v ní jeví jejich prospěch; ale jinak ji opouštějí.

*

Sloh evangelia jest tolikerým způsobem podivuhodný; mimo jiné i tím, že nikdy nepraví nic hanlivého proti katanům a nepřátelům Ježíše Krista; neboť u vypravěčů není tam žádné nadávky Jidášovi, Pilátovi, ani žádnému z Židů.

*

V této době jest pravda tak zatemněna a lež tak upevněna, že nedovedeme poznati pravdu, leda když ji milujeme.

*

Nikdy nepášeme zlo tak zúplna a tak vesele, jako když je pášeme vědomě.

Poznámky a komentáře

[1] Cornelius Jansen (lat. Jansenius), holandský theolog, biskup v Yprech, žil v letech 1585—1638. Své učení o milosti boží a predestinaci (předurčení člověka k spáse nebo k zatracení) vyložil ve spise Augustinus. — Jeho nauka, nazvaná jansenismus, našla hojně stoupenců, mezi nimiž byl obzvláště učený profesor Sorbonny Arnauld a jiní theologové z Port-Royalu.

[2] Následující výbor je pořízen většinou podle menšího vydání Brunschvicgova.

[3] Pascal, opíraje se o důkazy filosofa Montaigne, tvrdí, že člověk svými smysly nemůže proniknouti k poznání přírody a jejího řádu. Jsa mezi dvěma propastmi, nekonečnem a nicotou, stojí tváří v tvář bolestného dilemmatu: buďto není pravda, co vnímáme svými smysly, a pak není pro nás pravdy vůbec; nebo nás smysly přesvědčují, že jest nepoměr (disproportion) mezi přírodou a námi, takže ji zase nelze poznati. Důsledek: pokořme se! —

[4] Pascal se tu přidržuje starého názoru geocentrického, že se slunce a hvězdy otáčejí kolem země.

[5] Míni asi Descartova *Principia philosophiae*, vydaná r. 1644.

[6] „*O všem po znatelném*“, schlubný název jedné z několika set thesi, které Pico della Mirandola ohlásil v Římě r. 1487.

[7] Dobrodiní bývají nám milá do té míry, pokud se nám zdá, že je můžeme oplatiti; jakmile tuto míru značně překročí, splácíme je místo vděku nenávisť. (Tacitus, *Annales* IV, 18.)

[8] Jakým způsobem duch souvisí s tělem, člověk nemůže pochopiti, a přece je to člověk. (Sv. Augustin, *De civitate Dei*, XXI, 10.)

[9] K naší bédnosti, praví Pascal, přispívá ještě sebeláska (samolibost) a obraznost. Obě tyto „šálivé mocnosti“ (*puissances trompeuses*) spikly se proti člověku, aby mu zastíraly pravdu; obě bojují proti rozumu i u lidí nejrozumnějších.

[10] Pascal míni protestantské církve, zavrhuje ušní zpověď.

[11] T.j. obrazivosti.

[12] O domněnce, královně světa. (Vydavatelé díla Pascalova též nevědí, o kterou knihu běží.)

[13] Filosofická škola, nazvaná podle skeptického filosofa Pyrrhona (IV. stol. př. Kr.).

[14] Naším údělem je tudíž blud a šalba. „Toužíme po pravdě, a nalézáme v

sobě jenom nejistotu. Hledáme štěstí, a nalzáme jenom bídu a smrt.“ A posoudiv bystře spor skeptiků a dogmatiků o meze našeho poznání, Pascal dospívá k slavnému, často citovanému závěru: „Pravdu poznáváme nejen rozumem, nýbrž i srdcem.“

[15] Avšak člověk nerad myslí na tento svůj stav a „v přilnutí k věcem vnějším“, v zábavě a rozptýlení všeho druhu, hledí zapomenouti na svůj úděl. Tato touha lidí všech stavů vylíčena jest v následující kapitole tak bystře a s ironií tak řezavou, že toto místo právem pokládáme za nejzdařilejší část Pascalových „Myšlenek“.

[16] A přece — praví Pascal — člověk „má v sobě schopnost poznati pravdu a býti št'asten“. V tom jest jeho vznešenost, jeho velikost. Ta záleží v tom, že ví, že je bídný. — „Všecka důstojnost člověka jest ve schopnosti mysliti. Člověk jest jenom třtina, nej slabší v přírodě, ale třtina myslící.“

[17] Pud hlídací

[18] V republikánském Římě bývali konsulové voleni jenom na rok.

[19] Perseus, poslední král makedonský, poražen Paulem Aemilieni v bitvě u Pydny r. 168 př. Kr. Zemřel v Římě po dvouletém uvěznění;

[20] „Pascal nenapsal nic krásnějšího nežli je těchto několik řádek“ praví franc. učenec Arnošt Havet.

[21] Protože rozumem nelze ani dokázati, že Bůh jest, ani, že není, co zbývá ? *Věřiti*, byť i bez důkazů rozumových. Člověk jedná jenom na svůj prospěch a moudře, vybere-li si z této dvojí možnosti, uvěří-li v Boha a v život posmrtný; neboť je to sázka velmi výhodná: vyhraješ-li, vyhraješ všecko; pakli prohraješ, neztratíš nic.

[22] „Myť pak kážeme Krista ukřižovaného, Židům zajisté pohoršení, a Řekům *bláznovství*“. — „Nebo to *bláznovství* boží je moudřejší nežli lidé —“ (I. epišt. sv. Pavla ke Kor., kap. I., v. 23. a 25.)

[23] Tato polemika jest namířena proti lhostejnosti k otázkám, týkajícím se věčnosti a spasení. Pascal odsuzuje tuto netečnost zvláště ve formě tehdy módního svobodomyšlnictví (libertinage); ftiísty však — a hned na počátku — tónem pohrdavým a pánovitým, jak správně vytýká Voltaire.

[24] „Jistě ty jsi Bůh silný, *skrývající se*, Bůh Izraelský, spasitel“. (Izaiáš, XLV, 15.)

[25] T.j. zatemnělost, otupělost mysli, způsobená božím dopuštěním.

[26] V rukopisné pozůstalosti Pascalově následuje za touto kapitolou třišť myšlenek, namnoze jenom v náčrtku; ty, které mají formu celistvou, budou zčásti uvedeny v následujícím výběru.

[27] Národ surový, myslící, že život beze zbraně není už život. (Citát z Livia.)

[28] Je ne sais quoi. — A Často *cosi* v nás, co nelze vyjádřiti, nás rázem

překvapí a strhne, lásku vznítí. (Medea, II, 6.)

[29] Ve všech hledal jsem klid. (Z knihy Kazatel.)

[30] „Naděje bezbožného je jako peří, které vítr roznáší, ... a jako *vzpomínka na hosta jediného dne, který míjí.*“ (Kniha Moudrosti, V, 15.)

[31] „Amen pravím vám: Neobráte-li se a *nebudete-li jako pacholátka*, nikoli nevejdete do království nebeského.“ (Matouš, XVIII, 3.)

[32] „Nic více není naše; co nazýváme svým, jest umělé.“ (Cicero, De finibus.)

[33] „Z usnesení senátu a z nálezů lidu páší se zločiny.“ (Seneca, Ad Lucii, epist. XCV.)

[34] „Jako jsme dříve strádali neřestmi, tak nyní zákony svými.“ (Tacitus, Annales.)

[35] Podle Montaigne (Essais II, 12) filosof Platon.

[36] „Protože nezná pravdu, kterou by byl osvobozen, je pro něho dobře, aby byl klamán.“ (Pozměněný citát ze sv. Augustina [O městě božím, IV, 27].)

[37] „Avšak viděl jsem při každém skutku božím, že nemůže člověk vystihnouti skutku dějícího se pod sluncem. O čež pracuje člověk, vyhledati chtěje, ale nenalézá; nýbrž byť i myslil moudrý, že se doví, nebude moci nic najíti.“ (Kniha Kazatel, VIII, 17.)

[38] Křesťanské.

[39] Já = samolibost, sebeláska.

[40] Miton, jeden z Pascalových přátel z doby, kdy se P. účastnil života světáckého.

[41] První epištola sv. Jana, II, 16.

[42] „Milovati budeš Pána Boha svého z celého srdce svého, a ze vši duše své, a ze vši mysli své.“ — „Milovati budeš bližního svého jako sebe samého.“ (Matouš, XXII, 37 a 39.)

[43] Třebaže jsem spíše hoden ran nežli polibků, nebojím se, protože miluji.